

Modeli valorizacije fortifikacijske baštine - primjer pulskog Akvarija

---

Zukić, Merima

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:731034>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-24**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

Merima Zukić

**MODELI VALORIZACIJE FORTIFIKACIJSKE BAŠTINE – PRIMJER
PULSKOG AKVARIJA**

Diplomski rad

Pula, rujan 2024. godine.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

Merima Zukić

**MODELI REVITALIZACIJE FORTIFIKACIJSKE BAŠTINE – PRIMJER
PULSKOG AKVARIJA**

Diplomski rad

JMBAG: 0303011179, izvanredna studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Upravljanje kulturnom baštinom

Mentor: izv. prof. dr. sc. Nataša Urošević

Pula, rujan 2024. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Merima Zukić, kandidat za magistra Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, 7. rujna 2024.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Merima Zukić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Modeli valorizacije fortifikacijske baštine primjer pulskog akvarija“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, 7. rujna 2024.

Sadržaj

UVOD	1
1. FORTIFIKACIJSKA BAŠTINA KROZ POVIJEST	4
1.1. Definicija i raznolikost fortifikacija.....	4
1.2. Povijest fortifikacija i njihova uloga u prošlosti	5
2. FORTIFIKACIJSKA ARHITEKTURA KAO KULTURNA BAŠTINA	6
2.1. Kulturna, povijesna i arhitektonska vrijednost	8
2.2. Turistički potencijal	9
2.3. Identitet i lokalna zajednica	12
3. MODELI REVITALIZACIJE.....	13
3.1 Konzervacija i obnova	14
3.2 Adaptacija za turizam i kulturne događaje.....	16
3.3 Obrazovne i istraživačke svrhe	16
3.4 Komercijalna i gospodarska valorizacija	17
4. PRIMJER USPJEŠNOG MODELA VALORIZACIJE FORTIFIKACIJSKE BAŠTINE NA PRIMJERU FORTA VERUDELA.....	19
4.1. Povijest Forta Verudela	19
4.2. Priprema i implementacija modela revitalizacije Forta Verudela	22
4.3. Planiranje i faze implementacije.....	23
4.4. Izazovi i prepreke u valorizaciji fortifikacija.....	26
4.4.1. Financijski izazovi	27
4.4.2. Konzervatorski i restauratorski izazovi	27
4.4.3. Upravljanje i održavanje Forta Verudela	28
4.4.4. Suradnja i koordinacija s dionicima	30
5. PREPORUKE ZA BUDUĆE PROJEKTE REVITALIZACIJE	33
5.1. Unapređenje metodologije valorizacije.....	35
5.2. Jačanje suradnje između aktera u valorizaciji	37
5.3. Edukacija i osvješćivanje javnosti o važnosti fortifikacijske baštine	39
5.4. Korištenje digitalnih tehnologija u valorizaciji	42
6. CASE STUDY – stavovi lokalnog stanovništva o valorizaciji fortifikacijske baštine grada Pule	46
ZAKLJUČAK.....	57
POPIS LITERATURE.....	58

PRILOZI.....	61
SAŽETAK	62
SUMMARY	63

UVOD

Fortifikacijska baština predstavlja dragocjeno kulturno nasljeđe koje svjedoči o prošlim vremenima, vojnim strategijama i urbanom planiranju. Dok su nekada ove građevine bile središta obrane i moći, danas se mnoge od njih nalaze u stanju zanemarivanja ili propadanja. Kroz proces revitalizacije, fortifikacijsko nasljeđe može dobiti novi život, postajući centrom kulturnog, turističkog i društvenog života.

Jedan od ključnih aspekata revitalizacije fortifikacijske baštine jest očuvanje autentičnosti i povijesnog konteksta. Restauracija i obnova trebaju biti pažljivo vođene kako bi se sačuvala izvorna arhitektura i materijali, čime se osigurava da se povijest ne izgubi pod teretom suvremenih intervencija. Ovo je posebno važno jer fortifikacijska baština često nosi duboko ukorijenjenu simboliku i emocionalnu vrijednost za lokalno stanovništvo i šire. Uz očuvanje autentičnosti, revitalizacija treba težiti i funkcionalnoj prilagodbi. Nekadašnje vojne tvrđave mogu postati domovi muzeja, galerija, kulturnih centara ili čak stambenih prostora. Otvaranje ovih prostora za javnost omogućava lokalnom stanovništvu da se poveže sa svojom prošlošću te pruža turistima priliku da istraže bogatu povijest i arhitekturu ovih mjesta. Fortifikacijska baština kao dio kulturne baštine može biti od iznimne važnosti za održivi razvoj kroz četiri stupa održivog razvoja koji uključuju ekonomsku održivost, socijalnu održivost, okolišnu održivost i kulturnu održivost.

U tom smislu, revitalizacija fortifikacijske baštine ne samo da oživljava prošlost, već i stvara temelje za budućnost. Ovi obnovljeni prostori mogu postati centri gospodarske aktivnosti, potičući turizam, kulturne događaje i lokalnu trgovinu. Također, pružajući javne prostore za susrete i aktivnosti, ovi gradovi postaju vitalni dijelovi društvenog tkiva, jačajući povezanost među zajednicom i promičući osjećaj ponosa za nasljeđe. Grad Pula, bogat fortifikacijskom arhitekturom, pred zahtjevnim je zadatkom revitalizacije zapuštenih objekata koji bi mogli i trebali biti dijelom svakodnevnog života lokalnog stanovništva.

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada je Fort Verudela, utvrda smještena u Puli čija je revitalizacija uspješan primjer dobre prakse. Istraživanje se fokusira na postojeće modele i pristupe revitalizaciji fortifikacijske baštine, analizirajući kako su primijenjeni na Fortu Verudela i koji su rezultati postignuti.

Svrha rada je kroz provedeno istraživanje razumjeti učinkovite modele revitalizacije fortifikacijskih objekata kroz detaljnu analizu Forta Verudela. Rad ima za cilj identificirati najbolje prakse i strategije koje mogu poslužiti kao smjernice za slične projekte očuvanja i revitalizacije fortifikacijske baštine. Proučavanjem konkretnih primjera i njihovih ishoda, rad nastoji doprinijeti unapređenju metodologija u području zaštite kulturne baštine. Ciljevi rada su:

- analiza povijesti i značaja Forta Verudela; proučiti povijesni kontekst, arhitektonske značajke i njenu kulturnu vrijednost, identifikaciju i evaluaciju modela revitalizacije;

- istraživanje različitih modela i pristupa revitalizaciji fortifikacijske baštine primijenjene na Fortu Verudela, uključujući konzervaciju, restauraciju, adaptaciju te ponovnu namjenu;

- ispitivanje utjecaja revitalizacije: analizirati kako su različiti modeli revitalizacije utjecali na očuvanje autentičnosti, funkcionalnu prilagodbu i socio-ekonomski razvoj lokalne zajednice;

- identifikacija izazova i rješenja; ispitati izazove s kojima su se suočili projektanti i konzervatori tijekom procesa revitalizacije te kako su ti izazovi prevladani;

- predlaganje preporuka za buduće projekte; na temelju stečenih uvida, ponuditi smjernice i preporuke za buduće projekte revitalizacije sličnih fortifikacijskih objekata.

Kako bi cilj istraživanja bilo moguće ostvariti korištene su razne metodologije istraživanja; kvalitativna analiza - proučavanje dostupne literature, arhivskih materijala i dokumentacije vezane uz Fort Verudela, terenski rad: posjete Fortu Verudela radi prikupljanja podataka i dokumentacije trenutnog stanja objekta, intervjui: razgovori sa stručnjacima iz područja konzervacije, arhitekture i urbanog planiranja, kao i s lokalnim stanovništvom i turistima te naposljetku studije slučaja: komparativna analiza projekata revitalizacije fortifikacijske baštine na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

Hipoteza ovog rada glasi: "Revitalizacija Forta Verudela može doprinijeti očuvanju kulturne baštine i poticanju socio-ekonomskog razvoja lokalne zajednice".

Kako bi se potvrdila ili opovrgnula postavljena hipoteza te ostvario cilj istraživanja, diplomski će se rad podijeliti u pet poglavlja s pripadajućim potpoglavljima.

U prvom poglavlju će se prikazati pregled fortifikacijske baštine odnosno definicija i raznolikost fortifikacija, sama povijest fortifikacija te njihova uloga u prošlosti kao i važnost očuvanja i valorizacije fortifikacija. Kroz drugo poglavlje će se pokušati ukazati na potencijal i značaj fortifikacijske baštine posebice na kulturnu, povijesnu i arhitektonsku vrijednost, turistički potencijal te identitet i lokalnu zajednicu. Treće poglavlje će prikazati pozitivne primjere u praksi; unutar Hrvatske, ali i šire. Četvrto poglavlje se orijentira na predmet istraživanja ovog rada – revitalizaciji Forta Verudela. Prikazat će se povijest Forta te faze revitalizacije kao i izazovi i prepreke u valorizaciji fortifikacija. Bitno je pojasniti i suradnju i koordinaciju s dionicima što je jedan od preduvjeta za uspješno poslovanje. Peto poglavlje daje mogućnost preporuka za buduće revitalizacijske projekte. Šesto poglavlje će prikazati rezultate case study-ja koji je bio usmjeren na ispitivanje mišljenja lokalnog stanovništva kao jednih od dionika u upravljanju kulturnom baštinom.

U završnom poglavlju prikazat će se rezultati istraživanja koji će, uz kombiniranje povijesne analize, suvremenih pristupa revitalizaciji i praktičnih primjera, pružiti sveobuhvatan pregled izazova i mogućnosti u očuvanju i revitalizaciji fortifikacijske baštine, s posebnim fokusom na Fort Verudela kao studiju slučaja.

1. FORTIFIKACIJSKA BAŠTINA KROZ POVIJEST

Vojne građevine, u koje se ubrajaju tvrđave, bastioni, logori, kasarne i sl., nazivaju se povijesnim građevinama koje imaju arhitektonsku, umjetničku, kulturno-povijesnu, etnografsku i tehničku vrijednost.¹ Elementi fortifikacijske baštine mogu se naći diljem svijeta i predstavljaju važan dio kulturnog i povijesnog naslijeđa mnogih regija. Njihovo očuvanje i restauracija ključni su za razumijevanje prošlosti i zaštite kulturnog bogatstva za buduće generacije. Fortifikacijska i vojna baština može biti bilo koja struktura koja je izgrađena od prirodnih ili sintetičkih materijala u svrhu zaštite od napadača. Prema tome one mogu biti građevine vojnoga inženjeringa, arsenali, luke i vojarne mornaričkih brodogradilišta, vojne baze i druge građevine izgrađene ili koje su korištene u vojne, bilo ofenzivne ili obrambene svrhe. Vojni kulturni krajolici uključuju, no nisu ograničeni na obalne ili teritorijalne obrambene instalacije i zemljane radove.²

Ako se orijentiramo na fortifikacijsku baštinu Europe, ista svjedoči o njenoj burnoj povijesti, fortifikacijska baština izvrstan je medij za promociju temeljnih vrijednosti Vijeća Europe: demokracije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, predstavljajući prostor susreta i interkulturnog dijaloga, mira i tolerancije. Podizanje svijesti, jačanje kapaciteta, interdisciplinarna istraživanja i stručno osposobljavanje ključnih dionika temelj su participativnog upravljanja na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj suradnji, ali i pretpostavka transnacionalne suradnje u valorizaciji zajedničke europske baštine.³

1.1. Definicija i raznolikost fortifikacija

Utvrde ili fortifikacije (kasnolat. *fortificatio*: utvrda) su trajne ili privremene (poljske) građevine obrambenog karaktera, odnosno utvrđena mjesta.⁴ Fortifikacija je i skup građevinskih objekata i sustava izgrađenih radi obrane određenog prostora ili položaja od neprijateljskih napada.

---

¹ Marasović, T., *Kulturna Baština 1*, Veleučilište u Splitu, 2001., str 10-11.

² ICOMOS (2020) *Icomos Guidelines on Fortifications and Military Heritage*, GA 2021 6-1, Ver. 04/30/2020, str. 2.

³ Urošević, N., *Pula u mreži europskih gradova s austrougarskim fortifikacijama*, Glas Istre, 19.12.2024.

⁴ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/utvrde> (pristupljeno 11.8.2024.)

Javljaju se u različitim veličinama i oblicima, gdje neke mogu biti u formi linija, također mogu biti okrugle ali i pravokutne, zvjezdaste itd., a prema tipu korištenja najčešće imaju dvije glavne funkcije; *prepreka* – usporava napadače u napredovanju i prisiljava ga na bliski sukob zadržavajući ga što više moguće pod vatrom branitelja i *zaštita* – omogućuje braniteljima zaklon od napada.⁵

Obuhvaća različite vrste obrambenih struktura kao što su zidovi, kule, rovovi, bastioni i druge prepreke koje otežavaju ili onemogućuju prodor neprijatelja.⁶ Razlikuju se po periodu izgradnje, lokaciji i tehnološkom napretku, a razvijale su se od jednostavnih zemljanih i drvenih utvrda do složenih kamenih i betonskih sustava. Kroz povijest su bile prilagođavane tehnološkom napretku i specifičnim potrebama regija.

Svaka od fortifikacija predstavlja specifičan odgovor na potrebu za obranom i sigurnošću u određenom vremenskom i kulturnom kontekstu. Fortifikacije su integralni dio svjetske povijesti, reflektirajući razvoj vojne tehnologije, arhitekture i društvenih odnosa.

1.2. Povijest fortifikacija i njihova uloga u prošlosti

Povijest fortifikacija obuhvaća razvoj utvrda i obrambenih struktura od najranijih civilizacija do modernog doba. Fortifikacije su imale ključnu ulogu u vojnoj strategiji, zaštiti teritorija, te kao simboli političke moći i tehnološkog napretka. Fortifikacijska arhitektura se može podijeliti na nekoliko povijesnih razdoblja.

- Gradnja utvrda prije 16. stoljeća; najvažnija inovacija u povijesnoj gradnji utvrda nastala je uvođenjem barutnih oružja, protiv kojih su srednjovjekovni dvorci i zidovi nudili malo zaštite. Od kraja 15. stoljeća, talijanski arhitekti stoga su projektirali nove konstrukcije za upotrebu vatrenog oružja, poput otvora za topove ili pozicija za topove. Počela je rekonstrukcija, a na mnogim mjestima čak je došlo do potpune zamjene zidova i kula dvoraca masivnim bastionima, čvrstim zidovima s dubokim jarcima, prilagođenim balistici projektila. Od tada, gradnja utvrda pratila je brzo razvijajuće topništvo. Arhitekti su se suprotstavljali rastućoj probojnoj moći i dometu jačim zidovima i većim utverdama, ali i umjetnošću i bogatstvom dizajna na građevinama.⁷

---

⁵ Utvrдно graditeljstvo, raspoloživo na: http://hr.wikipedia.org/wiki/Utvrдно_graditeljstvo (pristupljeno 28.8.2024.)

⁶ Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, svezak 6, 2004, str. 245.

⁷ forte-cultura.com/en/cultural-heritage-fortress-monuments/history-of-fortress-construction/ (pristupljeno 20.8.2024.)

- Gradnja utvrda od 16. stoljeća; oko 1550. godine, Dresden je bio jedan od prvih njemačkih gradova koji je opremljen potpuno razvijenom bastionskom utvrdom, koju je Napoleon koristio više od 250 godina kasnije za česte boravke tijekom svojih vojnih kampanja. Utvrđeni su gradovi, planirani prema vojnim aspektima i novo projektirani na strateškim točkama, a koji smatraju se izuzetnim vrhuncem gradnje utvrda u Europi. Na početku 19. stoljeća, moderno topništvo prisililo je gradnju velikih sustava koji su se protezali preko cijelih područja, čiji su prednji dijelovi ponekad bili udaljeni više od 5 kilometara od naselja.⁸

- Gradnja utvrda od 20. stoljeća nadalje; ponovno kao odgovor na ogromne napretke u tehnologiji oružja, utvrđene strukture sve više su nestajale pod zemlju i u planinske mase tijekom 20. stoljeća. Posebno su impresivne goleme linije bunkera poput Maginotove linije (FR), Zapadnog zida ili Atlantskog zida. Tijekom Hladnog rata, izgrađene su ogromne granične utvrde poput "Željezne zavjese" i nuklearnih bunkerskih sustava, koje svjedoče o vremenu koje je prijetilo opstanku europskih naroda.⁹

Fortifikacije su kroz povijest evoluirale kako bi odgovorile na promjenjive vojne i tehnološke izazove. Iako su s razvojem suvremenih oružja izgubile mnogo od svoje vojne važnosti, njihova kulturna i povijesna vrijednost ostaje neupitna.

2. FORTIFIKACIJSKA ARHITEKTURA KAO KULTURNA BAŠTINA

Prema UNESCO-voj definiciji iz 1972. godine, iz Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, kulturna baština se odnosi na spomenike, skupine građevina i lokalitete od povijesne, estetske, arheološke, znanstvene, etnološke ili antropološke vrijednosti, a uključuje prirodnu dimenziju (krajolik, prirodni okoliš, biljni i životinjski svijet) i materijalnu dimenziju kulture (spomenički ostaci kulture).¹⁰ Definicija kulturne baštine se konstantno izmjenjuje zbog različitih okvira i promjenjivog okruženja te ovisi o percepciji društva, odnosno kontekstu, što može biti izazovno pri održivosti kulturne baštine kao i njezinom očuvanju.¹¹

---

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, 1972., str.27.

(<https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>) (pristupljeno 4.9.2024.)

¹¹ Jelinčić, D.A., Priručnik za održivost kulturne baštine, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2022., str. 9.

Kulturna se baština može iskoristiti i u turističke svrhe. U tome se slučaju kulturna dobra koriste za stvaranje turističkih prihoda. Ta se praksa naziva turizmom baštine, a dio je širega pojma, to jest kulturnoga turizma. Naziva se još i turizam nasljeđa te je usmjeren na materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu poput spomenika, artefakta, običaja, tradicija itd.¹² U ovom radu se obrađuje fortifikacijska arhitektura kao jedan segment spomeničke baštine. Načela na osnovu kojih se spomenička baština treba istraživati su sljedeća:

1. Arhitektonska baština koju čine pojedinačni spomenici, gradske i seoske cjeline je „svjedočanstvo određene civilizacije, nekog značajnog doba razvoja“.
2. Arhitektonska baština svjedoči o cjelini života naroda i zemalja u prošlosti
3. Arhitektonska baština je izvorno svjedočanstvo društva i vremena
4. Arhitektonska baština je izraz i svjedočanstvo povijesnog kontinuiteta društva
5. Arhitektonska baština je i budućnost prošlosti
6. Arhitektonska baština je temelj za rekonstrukciju prošlosti zemalja i naroda
7. Inventarizacija i klasifikacija spomenika pretpostavka je istraživanja arhitektonske baštine.¹³

Fortifikacijska baština ima širok značaj koji se proteže od kulturnog i turističkog aspekta do ekonomske održivosti i povezanosti zajednice. Očuvanje i revitalizacija ovih povijesnih mjesta važna su za buduće generacije i za očuvanje bogate kulturne baštine. Brojne unutarnje vrijednosti povezane s događajima koji su doveli do njene izgradnje i značenjima koja je fortifikacija stekla tijekom vremena određuju i uvjetuju njihovu buduću konzervaciju, rehabilitaciju i opću vrijednost.¹⁴

- Arhitektonska i tehnička vrijednost: Tipologija fortifikacija odgovara tehnologiji ratovanja svog vremena. Procjena tehničke vrijednosti zahtijeva razumijevanje evolucije oružja i ratovanja kako bi se prepoznali i testirali inovativni napreci u vojnoj znanosti i inženjeringu.

- Teritorijalna i geografska vrijednost: Fortifikacije kao dio teritorijalne organizacije imaju značajnu ulogu u obrambenim sustavima. Mogu biti dio većeg sustava koji

---

¹² Dujmović, M. (2014) Kultura turizma, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 111.

¹³ Krstić, B., Spomenička baština – svjedočanstvo i budućnost prošlosti, Synopsis, Sarajevo, Zagreb, 2010, str. 19-21.

¹⁴ ICOMOS (2020) Icomos Guidelines on Fortifications and Military Heritage, GA 2021 6-1, Ver. 04/30/2020, str. 5.

oblikuje kulturne krajolike, gdje je vrijednost cijelog sustava veća od vrijednosti pojedinačnih dijelova. Uključuje strateške prednosti lokacije, raspored oružja, vrstu opsade, dosege obrane i topografiju.

- Vrijednost kulturnog krajolika: Omogućuje bolje razumijevanje materijalnog i funkcionalnog konteksta fortifikacija, uključujući njezin okvir, ulogu u obrani, dominantnu poziciju i odnos prema okolnom teritoriju.

- Strateška vrijednost: Premašuje teritorijalnu i geografsku vrijednost jer odražava moć odlučivanja, dubinu znanja i socijalnu koheziju vladajuće skupine.

- Ljudska i antropološka vrijednost: Fortifikacije često odražavaju sukobe između ljudskih skupina i mogu biti povezane s bitkama i ratovima. Također igraju ulogu u izgradnji nacija i mogu sadržavati arheološke informacije o prošloj uporabi mjesta.

- Vrijednost pamćenja, identiteta i obrazovanja: Fortifikacije igraju ključnu ulogu u kolektivnom pamćenju i obrazovanju, pružajući intenzivno iskustvo učenja i povezanost s kulturnim naslijeđem i zajedničkom poviješću.

- Povijesna vrijednost: Fortifikacije i vojna baština utjelovljuju stavove i svjetonazore specifične za razdoblja njihove izgradnje i uporabe, razumljive kroz proučavanje vojnih lokacija i njihovih odnosa sa suvremenim društvima.

- Socio-ekonomska vrijednost: Prepoznavanje socijalne vrijednosti fortifikacija može potaknuti ekonomske koristi za zajednice i aktivirati prepoznavanje novih vrijednosti i znanja kroz unapređenje i očuvanje.¹⁵

Očuvanje i valorizacija fortifikacija imaju višestruku vrijednost, od čuvanja povijesnog i kulturnog nasljeđa do poticanja ekonomskog razvoja i očuvanja prirodnih resursa. Ulaganje u očuvanje ovih struktura je ulaganje u očuvanje identiteta, obrazovanja i kulture za buduće generacije. Integrirani pristup koji uključuje suradnju povjesničara, konzervatora, lokalnih zajednica i vlasti ključan je za uspješno očuvanje i valorizaciju fortifikacija.

2.1. Kulturna, povijesna i arhitektonska vrijednost

Fortifikacijska baština ima iznimnu kulturnu, povijesnu i arhitektonsku vrijednost koja je važna za razumijevanje prošlosti i oblikovanje budućnosti. Fortifikacije su dio

---

¹⁵ Ibid.

naslijeđa naroda i zajednica. One pridonose oblikovanju lokalnog identiteta i često su simboli nacionalne ili regionalne povijesti. Očuvanje ovih spomenika doprinosi očuvanju kulturne baštine i potiče osjećaj pripadnosti i ponosa među građanima. S obzirom na to da su fortifikacijski objekti dio spomeničke baštine gore navedene vrijednosti će se prikazati kroz iste vrijednosti.

Kulturna vrijednost fortifikacija odnosi se na povezanost kulturnih dobara s kulturnim događajima, njihove prisutnosti u umjetnosti, pričama, ali i za ljude i događaje koji imaju povijesnu važnost.¹⁶ Fortifikacije su iznimno važne za razumijevanje povijesnog konteksta, posebno za proučavanje vojnih strategija i razvoja gradova i država. One ne predstavljaju samo arhitektonske objekte, već i povijesne dokumente koji svjedoče o prošlim razdobljima. Posebno su važne u proučavanju lokalnih i regionalnih sukoba, te političkih odnosa u određenim povijesnim epohama.

Arhitektonska vrijednost fortifikacija je istaknuta kroz vrhunski primjer inženjerskih rješenja u određenim razdobljima, prilagođene terenu i vojnoj tehnologiji. Fortifikacije su također odraz estetskih ideala svog vremena te su ponekad izrađene uz visoku razinu arhitektonske sofisticiranosti. U mnogim slučajevima, bile su i monumentalne strukture koje su imale značajnu ulogu u oblikovanju urbanog prostora.

Zaključno, ova kombinacija kulturne, povijesne i arhitektonske vrijednosti čini fortifikacijsku baštinu važnim dijelom globalne kulturne baštine. Njezino očuvanje, restauracija i pravilno upravljanje ključni su kako bi se osiguralo da te vrijednosti ne izbljede, već da ih se prenese na buduće generacije i omogući im da uživaju u bogatoj baštini koja je oblikovala svijet u kojem živimo.

2.2. Turistički potencijal

Način života utjecao je na rad i slobodno vrijeme, čime je izravno utjecao na interese putnika. Putnici su bolje educirani te su u potrazi za novitetima u turizmu. Turizam postaje internacionalna aktivnost, iskustvo koje se u turizmu stječe treba biti realno i autentično, fokus se stavlja na interese, a ne više na atraktivnost lokaliteta.¹⁷

Kulturni turizam izrazito je složen oblik turizma specijalnih interesa koji podrazumijeva širok raspon aktivnosti: od posjeta kulturno-povijesnim spomenicima, posjećivanja

---

¹⁶ Jelinčić, D.A., Glivetić D., Tišma, S., Priručnik za održivost kulturne baštine, Jesenski Turk, 2002., str. 16.

¹⁷ Jelinčić, D.A., Abeceda kulturnog turizma. Meandarmedia. Zagreb, 2008., str. 22.

muzeja i galerija, sudjelovanja na koncertima, sve do upoznavanja lokalne kulture i običaja.¹⁸

Fortifikacijska arhitektura, kao jedan od motiva turista usmjerenih na kulturni sadržaj, predstavlja izuzetno privlačnu turističku destinaciju zbog svoje bogate povijesti, impozantne arhitekture i raznovrsnih doživljaja koje pruža posjetiteljima. Turistički potencijal fortifikacijske arhitekture je izuzetno visok zbog niza razloga:

- povijest i kultura: fortifikacijski gradovi često su obilježeni dugom i zanimljivom poviješću, koja privlači ljubitelje povijesti i kulture. Posjetitelji imaju priliku naučiti o vojnim strategijama, političkim događajima i svakodnevnom životu u prošlosti. Brojni fortifikacijski objekti koji se nalaze u samim turističkim središtima, vode kroz prošlost, omogućujući posjetiteljima da zavire u živote ljudi koji su nekada živjeli unutar njihovih zidina.

- impresivna arhitektura: arhitektonski elementi fortifikacijskih gradova, poput zidina, kula, bastiona i vrata, često su impresivni i izazivaju divljenje. Posjetitelji mogu uživati u istraživanju ove arhitekture, fotografiranju i učenju o tehnikama gradnje.

- panoramski pogledi: mnogi fortifikacijski gradovi smješteni su na strateškim položajima s prekrasnim panoramskim pogledima na okolni krajolik. Posjetitelji mogu uživati u fotografiranju, opuštanju i uživanju u prirodnim ljepotama (npr. pogled s Forta Punta Christo).

- aktivnosti na otvorenom: fortifikacijski gradovi često nude mogućnosti za različite aktivnosti na otvorenom, organiziranja turističkih ruta, kroz šetnju i vožnju biciklom, penjanja ili jednostavno opuštanja u parkovima i vrtovima unutar gradskih zidina. Jedan od takvih primjera je i „Pula Fortification Tour“, obilazak pulskih fortifikacija nastao iz entuzijazma grupe zaljubljenika koji žele očuvati povijest Pule kao važne ratne luke Austro-Ugarske. Izlet vodi kroz utvrde Grosso, Valmaggione, Zonchi i Punta Christo, uz stručno vodstvo povjesničara. Polazište je željeznički kolodvor, a posjetitelji će čuti fascinantne priče, uključujući onu o francuskoj podmornici "Curie" i njenom zapovjedniku Georgu von Trappu. Obilazak završava razgledavanjem utvrde Punta Christo, najveće i najsnažnije tvrđave tog vremena.¹⁹

---

¹⁸ Razović, M. (2009). Obilježja ponude kulturnog turizma dalmatinskih županija. *Acta turistica nova*, 3 (1), 137-162. (Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/43447>)

¹⁹ <https://istraction.com/pula-fortification-tour/> (pristupljeno 3.9.2024.)

- kulturni događaji: mnogi fortifikacijski gradovi domaćini su kulturnih događaja poput festivala, koncerata, izložbi i kazališnih predstava. Ti događaji privlače lokalno stanovništvo i turiste te dodaju dinamičnost posjeti fortifikacijskim gradovima.
- gastronomska ponuda: u mnogim fortifikacijskim objektima koji imaju određeni sadržaj mogu se pronaći kafići nude lokalnu hranu i piće (npr. Snack bar u Fort Verudeli).
- edukacija i interpretacija: muzeji, interpretacijski centri i vođene ture pružaju posjetiteljima priliku da dublje razumiju povijest i značaj fortifikacijskih gradova. Ovi obrazovni resursi doprinose bogatstvu iskustva posjetitelja.

Kombinacija ovih faktora čini fortifikacijsku arhitekturu atraktivnom turističkom destinacijom koja privlači širok spektar posjetitelja, uključujući povjesničare, zaljubljenike u arhitekturu, obitelji, avanturiste i putnike željne kulturnih doživljaja. Ostaje pitanje kako na primjeren način fortifikacijsku baštinu uključiti u turističku ponudu i oblikovati kao turistički proizvod.

Nužno je utvrditi provođenje upravljanja povijesnim utverdama. U Hrvatskoj ga provodi Ministarstvo kulture te lokalna i regionalna tijela koja ono ovlasti. Prije korištenja utvrda u ekonomske svrhe, potrebno je izraditi strateški plan razvoja destinacije, koji uključuje ciljeve, smjernice, viziju i misiju. Slijede operativni planovi za provedbu tih ciljeva. Iako plan upravljanja nije zakonski obavezan osim za resurse na Listi svjetske baštine, preporučuje se njegova izrada. Plan upravljanja uključuje pravne, administrativne i financijske aspekte, konzervaciju, urbanističke planove, te aktivnosti za javnost i edukaciju, osiguravajući održivo korištenje kulturnih resursa.²⁰

Osim navedenih strategija i planova, u slučaju turističke valorizacije resursa korisno je izraditi i strateški marketinški plan. On čini značajni dio razvojnog planiranja, a krajnji cilj mu je definiranje marketinških strategija destinacije radi njenog pozicioniranja na tržištu.²¹

Turističke destinacije trebale bi potaknuti svijest o važnosti kulturne baštine i razviti modele za njihovu održivu revitalizaciju i upravljanje. Održivo upravljanje kulturnom baštinom predstavlja izazov suvremenom društvu, u kojem su ključni dionici često

---

²⁰ Petrić L. (2011): Upravljanje tur. destinacijom : načela i praksa, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Split, ,str. 133.

²¹ Ibid, str. 134.

usmjereni na maksimizaciju profita, ne vodeći računa o dugoročnim posljedicama na kvalitetu života, okoliš i očuvanje kulturne baštine. Poštivanje vrijednosti kulturne baštine i različitosti pomaže pravilnoj valorizaciji baštine i olakšava implementaciju održivog turizma na lokalnoj razini.²²

Na gradovima domaćinima je velika uloga da kroz razne aktivnosti na otvorenom, kulturne događaje, gastronomske delicije i edukativne interpretacije, pruže svojim posjetiteljima priliku da dožive bogatstvo i raznolikost fortifikacijske baštine na osoban i dubok način.

2.3. Identitet i lokalna zajednica

Kulturni identitet čini neizostavni dio kulturne baštine i zanimanja kulturnih turista. Etnički identitet pruža osnovu za koheziju i interakciju unutar zajednica, dok se kulturni identitet često veže uz tradiciju, koja se shvaća kao akumulirano kolektivno iskustvo grupe. To iskustvo može biti ekološko, prostorno, političko, religijsko ili estetsko te obuhvaća interakcije s drugim grupama. Suvremeni pristupi povezuju etnički identitet s društvenim grupama, dok kulturni identitet izražava kontinuitet tradicije i prošlih iskustava u specifičnom kulturnom kontekstu.²³

Kada se sagledava odnos lokalne zajednice i kulturne baštine trebalo bi se fokusirati na njihove poveznice jer jedno bez drugog nije moguće zamisliti. Naime, kulturna baština je prepoznati i naslijeđeni skup vrijednosti koje su ljudima ostavili njihovi preci, neovisno o vlastitom htijenju i zato predstavlja jedan od temelja kulturnih posebnosti različitih društvenih grupa.²⁴ Time baština predstavlja nositeljicu identiteta čime rječito daje iskaz o temeljima povijesti i egzistencije na određenim prostorima. Fortifikacijska arhitektura duboko je ukorijenjena u identitet lokalnih zajednica na nekoliko načina.

1. Predstavlja temeljnu poveznicu s prošlošću. Očuvane utvrde, zidovi i kule podsjećaju ljude na bogatu povijest njihovog područja i način života njihovih predaka. To oblikuje osjećaj pripadnosti i kontinuiteta s prošlim generacijama.

---

²² Afric Rakitovac K.; Urosevic N., Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism, Management, University of Primorska, Faculty of Management Koper, vol. 12(3), 2017. str. 204. (www.hippocampus.si/ISSN/1854-4231/12)

²³ Grbić, J., Etnicitet i razvoj. Ogled o etničkom identitetu i društvenom razvoju, Etnološka tribina 23/161993., str. 66.

²⁴ Maroević, I. Kulturna baština između globalnog i nacionalnog – umjetnička djela kao povezujući čimbenik. U: M. Pelc (ur.) Zbornik prvog kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Institut Za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004., str.397-399.

2. Fortifikacijska arhitektura često je povezana s lokalnom kulturom i identitetom. Njezina izgradnja odražava tehničke vještine i stilove karakteristične za određenu regiju ili epohu. Osim toga, fortifikacije su često bile središta društvenog, gospodarskog i kulturnog života, što dodatno pojačava njihov značaj u formiranju lokalnog identiteta.

3. Prisutnost fortifikacijskih građevina oblikuje urbani pejzaž i identitet grada ili mjesta. One definiraju izgled i karakter okoline te pružaju prostor za različite aktivnosti i društvene interakcije. Lokalno stanovništvo često se identificira s ovim simbolima svoje zajednice.

Kroz turizam i promociju, fortifikacijska arhitektura također može doprinijeti jačanju identiteta lokalne zajednice na globalnoj razini. Posjetitelji dolaze da bi istražili ove povijesne spomenike, što pridonosi ekonomiji i povećava svijest o kulturnom bogatstvu i nasljeđu zajednice.

U cjelini, kulturna baština ima važnu ulogu u promicanju socijalne kohezije, tj. osjećaja zajedništva i volje ljudi da surađuju jedni s drugima za zajedničko dobro. Fortifikacijska arhitektura nije samo fizička građevina, već je duboko ukorijenjena u identitetu lokalne zajednice, čuvajući povijest, kulturu i duh njihovih predaka te oblikujući njihovu percepciju o sebi i svom mjestu u svijetu.

3. MODELI REVITALIZACIJE

Iako dosta slični, modeli valorizacije i modeli revitalizacije nisu isti te je bitno istaknuti njihovu razliku. Oba koncepta odnose se na očuvanje i unapređenje kulturne ili povijesne baštine, ali razlika između ta dva pojma leži u njihovom cilju i pristupu. Valorizacija je utvrđivanje vrijednosti u stanovitim mjerilima i/ili isticanje vrijednosti čega, vrednovanje.²⁵ Valorizacija je pojam koji se odnosi na ponovno oživljavanje čega, oživljavanje djelovanja, ponovno davanje života nečemu.²⁶ Valorizacija je više usmjerena na prepoznavanje i promicanje vrijednosti, bez nužne fizičke promjene objekta ili prostora dok revitalizacija uključuje fizičku obnovu i prilagodbu objekta ili prostora, često s ciljem njegove nove upotrebe.

Glavni cilj u odabiru modela revitalizacije je prepoznati povijesne i sadašnje modele oživljavanja i unaprjeđenja nasljeđa kao polazišnu točku za utvrđivanje budućih

---

²⁵ <https://hjp.znanje.hr/> (pristupljeno 3.9.2024.)

²⁶ Ibid.

modela koji će uvažavati naslijeđeno, osigurati suvremenost i održivi budući razvoj. S obzirom na to da ova tema nije dovoljno istražena osjeća se nedostatak istraživačkih studija i literature koji pokušavaju doći do odgovora.²⁷ Modeli revitalizacije kulturnih objekata moraju uključivati strategije i pristupe kojima se obnavlja i oživljava kulturni prostor ili građevina, često s ciljem očuvanja njegove povijesne i kulturne vrijednosti dok se istovremeno prilagođava suvremenim potrebama. Modeli trebaju biti aktivacijski i održivi, kako bi pridonosili aktivnom i ekonomski održivom korištenju nasljeđa.²⁸

U nastavku će se prikazati najčešći modeli revitalizacije na ovim prostorima s pripadajućim primjerima iz prakse.

3.1 Konzervacija i obnova

Konzervacija i obnova ključni su pojmovi u zaštiti fortifikacijske baštine, a odnose se na različite pristupe u očuvanju i ponovnom korištenju tih povijesnih objekata. Definicija konzervacije glasi održavanje i očuvanje umjetničkih predmeta, građevina i urbanističkih cjelina (u zaštiti spomenika ili u muzejima) u postojećem stanju dok se daljnja zaštita odnosi se na restauraciju.²⁹ Ciljevi konzervacije su očuvanje izvornog stanja objekta, zadržavanje autentičnosti materijala i strukture, minimalna intervencija kako bi se spriječilo propadanje. Na području Europe postoji niz uspješnih modela upravljanja revitaliziranom fortifikacijskom baštinom.

- Forte Marghera je značajna fortifikacija smještena u blizini Venecije. To je fortifikacijski sustav izgrađen u obliku zvijezde s ciljem da izdrži napade topništva. Forte Marghera je najstarija i najimpozantnija od tvrđava Campo Trincerato u Mestre. Njegova izgradnja započela je pod vladavinom Austrijanaca početkom 19. stoljeća i dovršena je od strane Francuza. Svojim strateškim položajem, postao je ključna obrambena točka za Veneciju, koja je bila važan trgovački i vojni centar. Tvrđava zauzima površinu od oko 50 hektara i u vlasništvu je Grada Venecije, Danas, nakon uspješne konzervacije koristi se u obrazovne svrhe te za brojna događanja, izložbe i kulturne manifestacije.³⁰

---

²⁷ Obad Šćitaroci, M., Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa u kontekstu istraživačkog projekta *Urbanizam naslijeđa*, Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa, zbornik radova, Zagreb, 2017., str. 12.

²⁸ Ibid., str 13.

²⁹ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/konzervacija> (pristupljeno 14.8. 2024.)

³⁰ <https://www.visitmestre.com/listing/fort-marghera> (pristupljeno 30.8.2024.)

- Suomenlinna je opsežan fortifikacijski kompleks smješten na samo 1 km od Helsinkija. Suomenlinna je utvrda smještena u južnoj Finskoj, na ulazu u helsinšku luku. Tvrđava ima zvjezdoliki plan s mnogim bastionima prilagođenim svojoj lokaciji na šest otoka. Od 1991. godine, Suomenlinna je na UNESCO-ovom popisu svjetske kulturne baštine.³¹ Model transformacije i participativnog upravljanja zaštićenom utvrđenom baštinom, poput Suomenlinne, uspješno prikazuje multikulturalnu povijest Finske i susjednih zemalja kroz visokokvalitetnu kulturnu i turističku ponudu, te doprinosi kvaliteti života i zapošljavanju lokalne zajednice.³²

- Gradske zidine u Dubrovniku su izvrstan primjer konzervacije, gdje se gradske zidine kontinuirano održavaju i konzerviraju kako bi se očuvala njihova autentičnost i povijesna vrijednost. Konzervacija uključuje redovito čišćenje, popravak oštećenja i stabilizaciju strukture.

Obnova je prilagodba i poboljšanje postojeće građevine kako bi se dovela u prihvatljivo stanje.³³ Ciljevi obnove su rekonstrukcija oštećenih ili uništenih dijelova objekta te vraćanje objekta u njegovo izvorišno ili prethodno stanje. Često uključuje dodatke koji su povijesno točni, ali nisu dio originalne strukture. Za uspjeh obnove ključan je pronalazak održive ekonomske uporabe koja podržava početnu obnovu, pruža gradu razuman društveni povrat ulaganja i donosi dovoljno prihoda za dugoročno održavanje i rad zgrade.³⁴

- Grad Šibenik je primjer uspješnog upravljanja baštinom – na temelju korištenja sredstava europskih fondova te uključivanja lokalne zajednice u donošenje odluka, utvrda Sveti Nikola uvrštena je na UNESCO-ovu listu zaštićene baštine. Obnova tvrđave Sv. Mihovil u Šibeniku također ima značajnu kulturno-povijesnu vrijednost za Dalmaciju i Hrvatsku, a obnovljena je uz financijsku potporu od 60% iz fondova Europske unije. Projekt, vođen od strane grada Šibenika u suradnji s Hrvatskim narodnim kazalištem, gradskim muzejom i Turističkom zajednicom grada Šibenika, trajao je od 2012. do 2014. godine. Obnova je obuhvatila radove na infrastrukturi na

---

³¹ <https://www.ecodry.eu/references/utvrda-suomenlinna-unesco-lista-svjetske-bastine> (pristupljeno 30.8.2024.)

³² Urošević, N., Models of valorisation of the common European heritage of Pula and the Brijuni Islands, str. 37.

³³ struna.ihjj.hr/naziv/obnova/5521/; (pristupljeno 4.9.2024.)

³⁴ Murovec N., Kavas D., Strategija upravljanja kulturnom baštinom korištenjem kk industrije, Interreg central Europe, str. 30.

2600 m², uključujući izgradnju otvorene pozornice s 1107 sjedećih mjesta i adaptaciju podzemnog dijela tvrđave.³⁵

Konzervacija i obnova su međusobno komplementarni pristupi koji zajedno doprinose očuvanju i revitalizaciji fortifikacijske baštine, omogućujući njen opstanak i prilagodbu suvremenim potrebama.

3.2 Adaptacija za turizam i kulturne događaje

Adaptacija uključuje prilagođavanje objekta novoj namjeni dok se istovremeno očuvaju povijesni elementi. To može uključivati pretvaranje povijesnih zgrada u muzeje, galerije, hotele, poslovne prostore ili stambene jedinice. Adaptacija fortifikacijske baštine za turizam i kulturne događaje u Hrvatskoj postaje sve popularnija praksa, jer ovakvi projekti imaju potencijal značajno doprinijeti očuvanju kulturnog naslijeđa, ali i ekonomskom razvoju lokalnih zajednica. Neki primjeri iz Hrvatske koji ilustriraju ovaj trend su:

- Tvrđava Sv. Mihovila u Šibeniku je jedan od najpoznatijih primjera uspješne adaptacije fortifikacijske baštine u Hrvatskoj. Nakon opsežne obnove, tvrđava je pretvorena u otvoreni amfiteatar i kulturni centar, koji danas služi kao mjesto za koncerte, kazališne predstave, i druge kulturne događaje. Ovaj projekt je značajno doprinio turističkoj ponudi Šibenika, a sam grad se sve više profilira kao kulturna destinacija.

- Trsatska gradina, smještena na vrhu brda iznad Rijeke, također je obnovljena i danas služi kao mjesto za različite kulturne događaje, uključujući koncerte, izložbe, i manifestacije. Ova tvrđava predstavlja jedan od simbola Rijeke i često privlači turiste, kako zbog svoje povijesne važnosti, tako i zbog impresivnog pogleda na grad i Kvarnerski zaljev.

3.3 Obrazovne i istraživačke svrhe

Različiti događaji, kao što su obrazovne radionice usmjerene na povijest ili njezine specifične aspekte, godišnje akademske konferencije te događaji otvoreni za širu javnost, organizirani redovito kao otvorena opcija ili kao odgovor na zahtjeve turističkih udruga, škola, tvrtki itd., generiraju prihode i doprinose imidžu lokacije kao mjesta žive

---

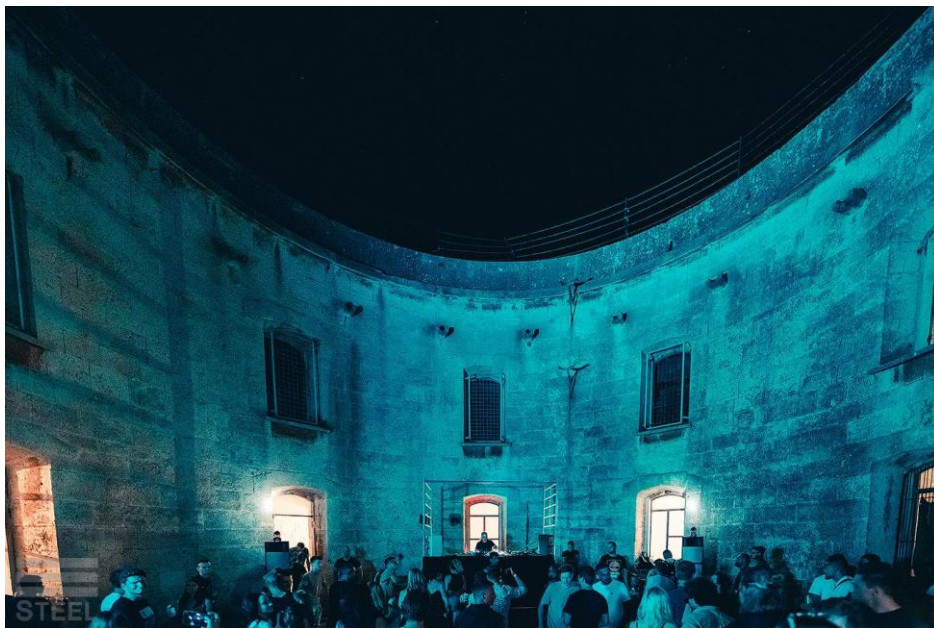
³⁵ Afrić Rakitovac, K., Sustainable tourism as a driver for community development. U: Urošević, N., Afrić Rakitovac, K (ur.) Models of valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism (3-28) Pula: Juraj Dobrila University of Pula, 2017., str.16.

povijesti, obrazovanja i kulturne razmjene. Ovakav pristup može uključivati i obogaćivanje stalne izložbe kratkim "radionicama" ili "tečajevima" koji zahtijevaju aktivno sudjelovanje posjetitelja.³⁶

- Tvrđava Barone, također u Šibeniku, je obnovljena i adaptirana, a osim za turističke svrhe je i interaktivni muzej koji posjetiteljima pruža uvid u povijest Šibenika kroz multimedijalne sadržaje. Ovdje se organiziraju razni kulturni događaji, poput izložbi, radionica, i predavanja, čime se tvrđava aktivno koristi u turističke i edukativne svrhe.

3.4 Komercijalna i gospodarska valorizacija

Ovaj model uključuje pretvaranje povijesnih fortifikacija u ekonomski isplative projekte kroz turizam, ugostiteljstvo te druge komercijalne aktivnosti. Ovdje je naglasak na održivom financiranju održavanja i očuvanja kroz prihod od komercijalnih aktivnosti. Na području grada Pule dugi niz godina su se održavali muzički festivali u utvrdama Fort Bourguignon i Fort Punta Christo. Fort Bourguignon dugi niz godina bio poznat po održavanju koncerata elektronske muzike (slika 1.).

Slika 1. Održavanje koncerta u Fort Bourguignonu (<https://ra.co/events/1721822>, 4.9.2024.)

---

³⁶ Von Rohrscheidt, A. M., Adaptation of fortress-type sites for cultural tourism, "IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology", Vol. 13, no. 2 (2013), pp. 38-55, str. 43.

Radi svoje atraktivnosti, privlačila je posjetitelje i iz okolnih država. Preuzimanjem Forta, Arheološki muzej Istre trenutno koristi njene prostore za skladištenje artefakata.

- Udruga prijatelja obalne utvrde „Punta Christo“ Štinjan upravlja i održava utvrdu Punta Christo od 2002. godine. Prvenstveno poznata po održavanju poznatih festivala Dimensions i Outlook (slika 2.), utvrda je 2021. otvorila svoja vrata javnosti, omogućujući pristup brojnim nedostupnim prostorijama i tunelima. Dalibor i Maja Dabić kroz dugi niz godina su se posvetili otvaranju tvrđave javnosti kroz čišćenja prostora, osiguranih prolaza i vidikovaca. Punta Christo trenutno nudi glazbene događaje, izložbe, edukaciju i ljetni caffe bar s bibliotekom i suvenirima. Do danas se financiraju isključivo vlastitim sredstvima.

Slika 2. Festival Outlook u Fortu Punta Christo (https://www.istria-culture.com/storage/upload/poi/istra_culture_5455_105937.jpg, 4.9.2024.)

Ukratko, revitalizacija kroz novi sadržaj je model u kojem se kulturni objekti oživljavaju uvođenjem novih sadržaja koji privlače posjetitelje i lokalnu zajednicu. Ona pruža način da se povijesni objekti očuvaju, dok se istovremeno integriraju u suvremeni kontekst, čime se produžava njihov životni vijek i doprinosi razvoju zajednice. S obzirom na bogatu povijest te zavidnu fortifikacijsku baštinu, grad Pula ima veliki potencijal za revitalizaciju iste. Iako postoji tek nekoliko primjera dobre prakse, još uvijek ima puno

prostora za razvoj. Gore prikazani modeli revitalizacije su neki od najčešćih na području Hrvatske i okolnih država

Za kraj, modeli revitalizacije ne nude konkretna rješenja, ali daju okvir unutar kojeg treba tražiti rješenje. Na odabir modela utječu brojni čimbenici poput identiteta nasljeđa, čimbenika utjecaja, stupnja vrednovanja nasljeđa te kriteriji za nove zahvate u prostorima nasljeđa. Kao takvi pomoći će u donošenju konzervatorskih odluka, koje najčešće iskazuju stav pojedinaca jer ne postoji i/ili nije doraden sustav na koji se može osloniti.³⁷

4. PRIMJER USPJEŠNOG MODELA VALORIZACIJE FORTIFIKACIJSKE BAŠTINE NA PRIMJERU FORTA VERUDELA

4.1. Povijest Fort Verudele

Obalni Fort Verudela smješten je na nadmorskoj od visini 31 m, a građen je i opreman u razdoblju od 1881. do 1886. zajedno s obližnjom baterijom „San Giovanni“ s kojom je činio jedinstven obrambeni sklop. Fort je peterokutnoga približno simetričnog tlocrta i sastoji se od zemljano-kamenoga središnjega bloka s dvoetažnom grkljanskom vojarnom utopljenom u njegov masiv. Vojarna je građena od fino obrađenih kamenih blokova, opeke (svodovi), betona i armiranog betona.

Središnje mjesto u masivu forta zauzima topnički blok namijenjen obrtajnoj kupoli koji je sastavni element kazamatiranoga bloka vojarne i proteže se od njezina prizemlja sve do vrha čitavoga masiva. Na vrhu, takozvanom kruništu, odnosno krovnoj terasi pokrivenoj debelim slojem zemlje, nalaze se ruševine oklopnih promatračkih položaja, te položaja za upravljanje obrtajnom kupolom, kao i ostaci topničkih položaja iz novijih vremena, danas obrasli u grmlje i samoniklo drveće. Okomito na os forta, uz vanjski zid vojarne, pruža se dvorište koje omeđuje kameni grkljanski zid s puškarnicama i glavnim ulazom na područje utvrde. Taj ulaz, naglašen jednostavnim kamenim portalom, zatvaraju dvokrilna željezna rešetkasta vrata. U funkciji obrane ulaza, s njegove južne strane, na grkljanski se zid naslanja i grkljanski kaponir.

Uz središnji se masiv forta proteže suhi obrambeni rov isklesan u živoj stijeni. U rovu su dva flankirna kaponira, svaki smješten između čela i boka središnjega bloka, te s

---

³⁷ Obad, Šćitaroci, M., Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa, Znanstveni kolokvij, Zagreb, 2017., str. 14.

vojarnom povezan podzemnim tunelom (poternom) izdubljenom u živoj stijeni. Ulazna rampa u rov nalazi se na grkljanskoj strani, sjeverno od ulaza u utvrdu. Rov ispred ulaza u Fort, sve do grkljanskog kaponira, u novije vrijeme zatrpan je zemljom, te je tako pred ulazom, na mjestu nekadašnjega mosta i prostora ispred njega, oblikovan oveći plato, dijelom popločen, a dijelom asfaltiran. Ispred navedenoga kaponira nekad je bio ukrasni vrt čija su planska kompozicija i hortikulturno rješenje u današnjemu zelenom pokrovu teško čitljivi.

Od obrambenoga se rova na čelu i na bokovima forta spušta zemljani nasip čija je visina osjetno veća na čelnoj strani. Ispred toga nasipa, u osi južnoga kaponira, sačuvan je plato položaja reflektora. Na začelju se, istočno od glavnoga prilaznog puta prema fortu sa sjevera, odvaja put u kazamate ukopane ispod glavnoga puta, izvorno u funkciji dodatnoga skladišta streljiva. Fort Verudela primjer je prilagodbe oklopnih utvrda starijega tipa fortifikacije za ono vrijeme modernom naoružanju kakvim je bila opremljena obrtajna kupola s dvije topničke cijevi, te je u tome njegovala velika povijesna vrijednost.³⁸

Baterija San Giovanni građena je na nadmorskoj visini od 21 metar, istovremeno s pripadajućom utvrdom Verudela s kojom je činila jedinstveni obrambeni sklop. Obrambeni sklop Fort Verudela – baterija San Giovanni degradiran je intervencijama na pojedinim objektima i u neposrednom okolišu. Šezdesetih godina prošloga stoljeća prenamjenom u ugostiteljski objekt nepovratno je devastirana baterija San Giovanni, a gradnjom asfaltiranih putova i šetnica turističkoga apartmanskog naselja uz obrambeni sklop uništena je mala vezna baterija (građena između 1902. i 1908.), te položaj drugoga reflektora forta (izvorno sjeverno od sjeverozapadnog kaponira). Pritom sam Fort Verudela nije stradao, te je danas u relativno dobro očuvan. Naknadne građevinske intervencije nisu bitno utjecale na izgled utvrde.

Od godine 2002. Aquarium Pula preuzima prostor te, u skladu s mogućnostima, započinje razvijati svoju poslovnu ideju. Akvarij je nastao kao mali obiteljski obrt, s malo zaposlenika i posjetitelja. Akvarijski postav prostirao se na jednom katu, no entuzijazam vlasnika i osoblja potaknuo je promjene i usavršavanje sadržaja. Rezultat je prepoznatljivost akvarija i povratak mnogih posjetitelja kako bi svjedočili

---

³⁸ Z. Mavar, Katalog austrougarskih fortifikacija - Tvrđava Pula, Fort Verudela, Aquarium Pula, Ministarstvo kulture RH, Hrvatski odbor ICOMOS-a, Pula - Zagreb 2007., str. 4-5.

kontinuiranom razvoju ove atrakcije. Aquarium Pula 2017. godine, rekonstrukcijom topničkog bloka u Fortu Verudela, završava revitalizaciju utvrde. Postavljena je imitacija rastaljene Austro-ugarske čelične kupole, a prostor bloka iskorišten je za izgradnju tri bazena zapremnine 50.000 litara za potrebe diversifikacije prikaza izložbi (slika 3).

Slika 3. Prikaz revitalizirane fort Verudele iz zraka, 2018. (Igor Karasi, interna dokumentacija Aquariuma Pula d.o.o.)

Danas je baterija San Giovanni u vlasništvu tvrtke Arena Hospitality Group d.d., a od 2014. godine dio njenog prostora koristi Aquarium Pula u svrhu provedbe edukativnog oceanološkog programa „Plave škole“. 2022. godine uspostavljen je egzotičan postav te karantenski i uzgojni dio kao daljnje proširenje Aquariuma Pula.³⁹ Zbirka Carske i kraljevske ratne mornarice koja je stalni postav 2024. godine je preseljena u bateriju San Giovanni.

Od tridesetak austro-ugarskih utvrda rasprostranjenih diljem Pule, jedino utvrde Kaštel i Verudela pružaju originalni sadržaj. Fort Verudela sadrži ponudu najvećeg akvarija u Hrvatskoj te se zbog jedinstvenog spoja prirodne i kulturne baštine nalazi na samom vrhu popisa atrakcija u Puli.

---

³⁹ <https://aquarium.hr/hr/fortifikacije> (pristupljeno 18.7.2024.)

4.2. Priprema i implementacija modela revitalizacije Forta Verudela

Fort Verudela je, kao i mnoge druge austrougarske fortifikacije u Puli, nakon prestanka vojne funkcije ostala zapuštena. Razmatranje revitalizacije započelo je s idejom da se fortifikacija pretvori u prostor koji može zadovoljiti potrebe suvremenog društva, a istovremeno očuvati povijesnu i kulturnu vrijednost.

Glavna ideja bila je pretvoriti Fort Verudela u akvarij, što je bio jedinstven projekt s obzirom na povijesni kontekst i lokalitet. Odluka da se unutar tvrđave smjesti akvarij bila je vođena idejom da se spoje edukacija, turizam i očuvanje morskog okoliša. Novi sadržaj bio je odabran kako bi se fortifikacija revitalizirala na način koji bi privukao posjetitelje i istovremeno ponudio nešto što je u skladu s okruženjem i lokalnom zajednicom.

Daljnji koraci su se odnosili na konzervaciju i prilagodbu koje su obuhvaćale očuvanje ključnih arhitektonskih elemenata, poput zidova, podzemnih prostora i kružne strukture, dok je unutarnji prostor prilagođen novoj funkciji. Pri obnovi su korišteni materijali i tehnike koje su u skladu s povijesnim karakterom tvrđave, ali su uvedeni moderni elementi potrebni za funkcioniranje akvarija, poput akvarijskih bazena, staklenih površina i sustava za održavanje morskog okoliša. Implementacija modela revitalizacije uključivala je i marketinšku strategiju koja je promovirala Fort Verudela kao jedinstvenu destinaciju koja spaja povijest, prirodu i obrazovanje.⁴⁰

Danas, Aquarium Pula nije samo turistička atrakcija, već i edukacijski centar koji nudi brojne programe za djecu i odrasle. Posjetitelji mogu saznati više o morskom svijetu, zaštiti okoliša i povijesnom značaju fortifikacije (slika 4.).

---

⁴⁰ Interna dokumentacija Aquariuma Pula

Slika 4. Odnos zatečenog stanja 2002. i akvarijski postav 2024. (arhiva Aquariuma Pula d.o.o.)

Revitalizacija Forta Verudela kroz projekt Aquarium Pula pokazala se kao uspješan primjer kako se povijesne građevine mogu ponovno integrirati u suvremeni život na način koji poštuje njihovu prošlost i dodaje novu vrijednost. Ovaj projekt donio je pozitivan ekonomski utjecaj na lokalnu zajednicu kroz razvoj turizma, a istovremeno je očuvan značajan dio kulturne baštine.

4.3. Planiranje i faze implementacije

Svaki projekt obnove i ponovnog korištenja povijesne građevine je izrazito važan. Obnova i očuvanje baštine omogućava zajednicama da sačuvaju svoju povijest, tradiciju i kulturni identitet. Također, korištenje obnovljenih povijesnih objekata može donijeti ekonomsku korist zajednicama - objekti se mogu koristiti za turizam, kulturne događaje, ili komercijalne svrhe, ali imaju i veliku ulogu u edukaciji lokalnog stanovništva i šire javnosti o važnosti očuvanja kulturne baštine. Upravo kako bi se zadovoljili brojni kriteriji, obnova i revitalizacija Forta Verudela je pomno planirana u četiri etape. U nastavku slijedi detaljnija razrada svake etape.

- Prva faza revitalizacije Forta Verudela (2002.-2005.)

U pripremnoj fazi kada se Fort Verudela preuzeo, bilo je bitno napraviti projekt nultog (zatečenog) stanja od strane studija Arca, na čelu s pokojnom Ljubicom Dugandžić, dipl.ing.arh. Izvršena je detaljna analiza fizičkog stanja Forta Verudela kao npr. pregled

strukturalne stabilnosti zidova, krova i podzemnih prostorija, te procjenu stupnja oštećenja uzrokovanih vremenskim utjecajima i nedostatkom održavanja. Ishodovala se dozvola za preuzimanje utvrde od strane Upravnog odjela za prostorno uređenje Grada Pula na čijem je čelu bio pokojni Atilio Krizmanić, dipl.ing.arh.

Uz to, obavljena je detaljna povijesna i kulturna analiza gdje su prikupljeni povijesni podaci o fortifikaciji, uključujući arhivsku dokumentaciju, stare fotografije i planove, kako bi se razumjela povijesna važnost objekta i odredile smjernice za očuvanje autentičnosti. Veliku pomoć u tome je pružio Erwin Grestenberger, stručnjak vojne arhitekture i autor knjige „Festung Pola” sa svojom izvedbom arhitektonskih nacрта te dizajnom modela utvrde.

Također su definirani glavni ciljevi projekta, uključujući očuvanje povijesnih elemenata, stvaranje edukativno-turističkog sadržaja, te integraciju nove funkcije u postojeću strukturu bez narušavanja autentičnosti. Razvijen je detaljan arhitektonski plan koji je uključivao konzervaciju ključnih dijelova tvrđave, kao i prilagodbu unutarnjih prostora za potrebe akvarija. Plan je morao zadovoljiti sve konzervatorske zahtjeve, ali i omogućiti suvremenu upotrebu prostora. Prijedloge za sanaciju utvrde dao je Wojciech Rymcza-Mazur, stručnjak za fortifikacije iz Poljske.⁴¹

- Druga faza u revitalizaciji Forta Verudela (2005.-2009.)

U ovoj fazi izrađena je cjelokupna tehnička dokumentacija potrebna za izvođenje radova, uključujući planove električnih instalacija, vodovoda i sustava za održavanje morskog okoliša. Budući da je Fort Verudela zaštićeno kulturno dobro, bilo je potrebno pribaviti suglasnost konzervatorskih službi za sve planirane radove, a obzirom na opseg radova, pribavljene su potrebne građevinske dozvole od lokalnih vlasti. Nakon provedenih procjena i analiza krenulo se u uređenje okoliša te čišćenje rova i krovista od raslinja i otpada usporedo s postavljanjem prvih akvarijskih postava unutar forta, postavljanja sanitarnih čvorova na prizemlju i prvom katu utvrde. Radovi su započeli konzervacijom povijesnih zidova, krova i drugih arhitektonskih elemenata koji su trebali biti sačuvani u izvornom stanju. To je uključivalo restauraciju kamenih zidova i krovista. Ono po čemu je Aquarium najviše prepoznat dugi niz godina je Centar za oporavak morskih kornjača čije su se prostorije počele uređivati u ovoj fazi. Unutarnji prostori

---

⁴¹ Ibid

tvrđave prilagođeni su novoj funkciji akvarija. To je podrazumijevalo ugradnju akvarijskih bazena, sustava za filtraciju vode, te uređenje prostorija za posjetitelje. Osim samih akvarija, u prostoru su postavljeni edukativni panoi, interaktivni sadržaji i izložbe koje posjetiteljima omogućuju da nauče više o morskom svijetu i važnosti očuvanja okoliša.

Bitno je bilo ne zanemariti povijesni aspekt Forta Verudela te je fokus bio na sudjelovanju u organizaciji događaja te publikaciji kataloga i biltena. U prostorima forta su održane Međunarodne arhitektonske radionice 2006. i 2008., a Aquarium Pula je sudjelovao i u izdavanjima biltena „Fort Verudela 2006 i 2008.“, kataloga „Fort Verudela“ (Zofia Mavar, Ministarstvo kulture) te promociji kataloga „Fort Verudela“.

U ovoj fazi, uz otvaranje Centra za oporavak morskih kornjača, Aquarium Pula postaje članom EUAC-a (2006.) te Ministarstvo kulture proglašava utvrdu Verudelu kulturnom baštinom RH (2008.).⁴²

- Treća faza u revitalizaciji Forta Verudela (2009.-2010.)

Sve veći problem u prokišnjavanju krova radi uništenih kamenih ploča potaknuo je direktoricu Milenu Mičić na daljnje poteze na rekonstrukciji krovišta i SZ kaponira. Radove je izvodio Kapitel d.o.o., pod nadležnošću Konzervatorskog ureda u Puli (slika 5.).

Slika 5. Rekonstrukcija krovišta Fort Verudele (Interna dokumentacija Aquariuma Pula d.o.o.)

---

⁴² Ibid

U ovoj fazi započele su pripreme za četvrti korak revitalizacije - georadarska istraživanja prostora nekadašnjeg topničkog bloka radi budućeg projekta zatvaranja centralnog dijela Forta Verudela.⁴³

- Četvrta faza u revitalizaciji Forta Verudela (2012.-2018.)

Jedan od najvećih projekata, prenamjena topničkog bloka u akvarij, bilo je potrebno detaljno isplanirati, razraditi i realizirati. Sam projekt je izradio arhitektonski ured Hiperprostor, a ovlaštenu izvođač radova bio je Kapitel d.o.o. Izrada i realizacija projekta je trajala dugih 10 godina, a završen je 2018. godine. Podizanjem kupole, teške čak 20 tona, Fort Verudela približila se svom izvornom, austrougarskom obliku, a ispod nje, na tri nove etaže smještena su tri velika bazena od kojih svaki može imati do 50 tisuća litara vode. Bazeni su u Pulu dovezeni iz Zagreba te u centralni prostor utvrde, prije montiranja same kupole, smješteni s pomoću najveće dizalice u Istri.⁴⁴

Zaključno, ovaj projekt revitalizacije Forta Verudela uspješno je integrirao povijesnu vrijednost tvrđave s novim turističkim i edukativnim sadržajem, čime je osigurao dugoročno očuvanje i održivo korištenje ove fortifikacije. Aquarium Pula danas je popularna destinacija koja privlači brojne posjetitelje i služi kao primjer uspješne revitalizacije kulturne baštine.

4.4. Izazovi i prepreke u valorizaciji fortifikacija

Valorizacija fortifikacija, odnosno proces prepoznavanja, očuvanja i prilagodbe povijesnih fortifikacijskih objekata za suvremene potrebe, suočava se s brojnim izazovima i preprekama. U slučaju revitalizacije Forta Verudela postojali su i postoje izazovi koje možemo podijeliti na četiri glavne vrste; financijski izazovi, konzervatorski i restauratorski izazovi, izazovi u upravljanju i održavanju te u suradnji i koordinaciji s dionicima.

Rješavanje ovih izazova zahtijevalo je multidisciplinarni pristup i suradnju između različitih dionika, uključujući stručnjake za konzervaciju, lokalne vlasti, investitore i zajednicu.

---

⁴³ Ibid

⁴⁴ Ibid

4.4.1. Financijski izazovi

Održavanje i obnova fortifikacija često zahtijevaju specijalizirane tehnike i materijale, što može znatno povećati troškove. Visoki troškovi obnove i skupo izvođenje radova predstavlja izazov u pronalasku izvora financiranja, bilo iz javnih fondova, privatnih investicija ili donacija. Nedostatak financijskih sredstava često je glavni razlog zašto mnoge fortifikacije ostaju neobnovljene ili se ne koriste u potpunosti. Uz navedeno, osiguravanje dugoročne održivosti projekta kroz prihode od turizma, kulture ili drugih aktivnosti može biti teško, osobito ako lokacija nije dovoljno atraktivna ili ako se ne razvije adekvatan poslovni model. Nabavljanje sredstava za obnovu i održavanje Forta Verudela bilo je ključni izazov, pri čemu je projekt morao kombinirati sredstva iz privatnog i javnog sektora.⁴⁵

4.4.2. Konzervatorski i restauratorski izazovi

Fortifikacije su često pod zaštitom kao kulturna dobra, što znači da svaka intervencija mora biti odobrena od strane konzervatorskih ureda. Postupci dobivanja suglasnosti mogu biti dugotrajni i strogi, što može usporiti ili otežati projekt valorizacije. Pravni okviri koji reguliraju obnovu i valorizaciju fortifikacija često su složeni i uključuju različite razine vlasti (lokalne, regionalne, nacionalne), što može izazvati birokratske prepreke.

Kao tehnički izazov pokazalo se očuvanje strukturalne stabilnosti, kao i mnoge fortifikacije koje su stare nekoliko stotina godina, i često su u lošem stanju zbog nedostatka održavanja tako je i Fort Verudela zatečen u zapuštenom i derutnom stanju. Strukturni problemi, kao što su oštećeni zidovi, urušeni dijelovi ili prokišnjavanje krova, predstavljali značajne tehničke izazove u obnovi. Bilo je bitno izvesti adaptacije bez oštećenja jer adaptacija fortifikacija za nove namjene, poput kulturnih centara, muzeja ili turističkih atrakcija, nije smjela biti izvedena na način koji narušava integritet originalne strukture. To je zahtijevalo sofisticirane tehnike i materijale koji su bili skupi i kompleksni.

Integracija moderne infrastrukture (postavljanje akvarijskih bazena, sustava za filtraciju vode, i drugih tehničkih instalacija) morala je biti izvedena bez narušavanja povijesnog karaktera tvrđave i u skladu s konzervatorskim smjernicama, bez vidljivih intervencija koje bi narušile autentičnost objekta.

---

⁴⁵ Interna dokumentacija Aquariuma Pula d.o.o.

4.4.3. Upravljanje i održavanje Forta Verudela

U upravljanju i održavanju valoriziranim fortifikacijama, kao što je Fort Verudela u Puli, ključni su elementi koji osiguravaju dugoročnu održivost, funkcionalnost i očuvanje povijesne vrijednosti takvih objekata.

Aquarium Pula je privatna inicijativa koja je prepoznala potencijal revitalizacije tvrđave kroz stvaranje akvarija i edukativnog centra, od samih početaka pa sve do danas, kroz svakodnevno poslovanje, održavanje te razvojem novih sadržaja unutar objekta.

Suradnja s lokalnim vlastima i Konzervatorskim uredom u Puli se podrazumijeva kroz projekte koji zahtijevaju odobrenje i/ili nadzor istih. Primjerice, Grad Pula ima važnu ulogu u promoviranju Forta Verudela kao turističke atrakcije i podržava projekte koji doprinose očuvanju i popularizaciji kulturne baštine dok Aquarium Pula surađuje s lokalnim Konzervatorskim uredom koji nadzire očuvanje povijesne autentičnosti tvrđave. Svi radovi i adaptacije moraju biti u skladu s propisima i odobreni od strane nadležnih tijela.

Konzervatorski radovi se provode redovito kako bi se očuvala strukturalna stabilnost i autentičnost tvrđave. To uključuje popravak zidova, krova, i drugih ključnih elemenata koji su izloženi vremenskim utjecajima. Akvarijski dijelovi tvrđave zahtijevaju stalno održavanje, uključujući čišćenje bazena, održavanje sustava za filtraciju vode, te tehničku podršku za električne i vodovodne instalacije.

Redovite inspekcije i monitoring pomažu u prepoznavanju potencijalnih problema na vrijeme. To uključuje provjere stabilnosti zidova, stanja podzemnih prostora, te funkcionalnosti tehničkih sustava. U slučaju da se otkrije oštećenje ili degradacija strukture, u suradnji s konzervatorskim službama, sanacijski radovi se odmah poduzimaju kako bi se spriječilo daljnje propadanje.

Aquarium Pula je iznimno uključen u edukaciju i angažman javnosti kroz brojne edukativne programe kao npr. organiziranjem brojnih edukativnih programa namijenjenih djeci i mladima, s ciljem promicanja svijesti o važnosti očuvanja morskog okoliša i kulturne baštine. Najčešće se ti programi organiziraju u sklopu raznih školskih izleta, iz područja hrvatskih i stranih škola. Također, za sve posjetitelje je u sklopu tvrđave moguće sudjelovati u interaktivnim izložbama (npr. audio vodič na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku) koje kombiniraju povijesne informacije o

Fortu Verudela s edukacijom o morskoj flori i fauni, kao i povijesti grada Pule i Austrougarske ratne mornarice.

Nadalje, aktivnosti Aquariuma Pula snažno su podržane putem digitalnih platformi, uključujući web stranice, društvene mreže i promotivne video materijale, koji privlače posjetitelje i informiraju javnost o važnosti projekta. Također, redovito sudjeluje u turističkim i kulturnim manifestacijama, čime se Fort Verudela dodatno promovira kao ključna atrakcija i edukativni centar.

Ono što je bitno istaknuti da Aquarium Pula ima kontinuiranu uzlaznu putanju napredovanja te je planiranje budućnosti kroz razvoj novih sadržaja uvijek u prvom planu poduzeća. Primjerice u planu su kontinuirane inovacije i proširenja sadržaja kako bi se osigurala stalna atraktivnost Forta Verudela za posjetitelje. To uključuje uvođenje novih izložbi, tematskih sadržaja i modernizaciju postojećih.

Upravljanje Fortom Verudela uključuje i planove za održivi razvoj, s posebnim naglaskom na očuvanje okoliša i minimalizaciju ekološkog otiska akvarija. U sklopu dugoročne vizije, Aquarium se fokusira na konzervaciju za budućnost - cilj je osigurati da građevina ostane sačuvana za buduće generacije, uz stalno ulaganje u konzervatorske radove i prilagodbu novim izazovima koje donosi vrijeme te integraciju u širu turističku ponudu - planira se daljnje integriranje Forta u širu turističku ponudu Pule i Istarske županije, s fokusom na kulturni turizam i očuvanje baštine.

Danas, Aquarium Pula primarni prihod ostvaruje od prodaje ulaznica. Visok broj posjetitelja, osobito tijekom turističke sezone, osigurava financijsku održivost projekta i sredstva za redovito održavanje. Reinvesticijom dobiti svake godine, od samog početka poslovanja, ponuda akvarija eksponencijalno raste na godišnjoj razini. Značajna sredstva upotrijebljena su za obnovu i revitalizaciju utvrde, koja je u samim počecima bila u lošem stanju, zapuštena, obrasla vegetacijom i bez sadržaja. Porast prihoda je izravna posljedica sljedećih tržišnih elemenata: širenje sadržaja akvarija dodavanjem novih izložbi, povećanje promidžbenih i marketinških aktivnosti te značajna promjena globalnih turističkih destinacija. U 2023.-oj godini broj posjetitelja je bio blizu 200 000, što je nastavak pozitivnog trenda, a najveći postotak (čak 80%) otpada na strane posjetitelje, dok ostatak su domaći posjetitelji.

U 2024. godini očekuje se daljnji porast prihoda temeljen na otvaranju novih izložbenog prostora u pripadajućoj obližnjoj utvrdi, bateriji San Giovanni, gdje će se na dodatnih

1000 m² prikazivati egzotični postav. Za dodatni izvor prihoda oslanjaju se na prodaju suvenira, ugostiteljskih usluga unutar tvrđave, te organizacije posebnih događanja i edukativnih programa. Bitno je istaknuti vanjsko financiranje koje se odnosi na EU fondove i subvencije. Naime brojni konzervatorski programi unutar Aquariuma Pula su potpomognuti financiranjem iz EU fondova namijenjenih očuvanju kulturne baštine i razvoju turizma. Ovi fondovi pomažu u pokrivanju troškova konzervacije i razvoja novih sadržaja. Bitno je istaknuti i da pored javnih sredstava, Aquarium Pula se malim dijelom oslanja i na sponzore i donacije, osobito za specifične projekte poput modernizacije akvarija ili edukativnih programa.

Zaključno, upravljanje i održavanje Forta Verudela zahtijeva multidisciplinarni pristup koji uključuje suradnju između različitih dionika, od konzervatorskih stručnjaka do turističkih i edukativnih institucija. Kroz pažljivo planiranje, stalno održavanje i inovativne pristupe, Fort Verudela uspješno spaja očuvanje kulturne baštine s modernim potrebama društva, stvarajući održivu turističku i edukativnu destinaciju.

4.4.4. Suradnja i koordinacija s dionicima

Upravljanje kulturnom baštinom zahtijeva suradnju s lokalnom zajednicom što je poduzeću uvijek jedan od bitnih faktora poslovanja. Uvijek je bitno potaknuti zainteresiranost zajednice čime bi se pridobila njena podrška jer u protivnom neadekvatna valorizacija fortifikacija može naići na otpore ili nedovoljnu podršku lokalne zajednice, posebno ako se ne vidi neposredna korist od projekta ili ako postoje strahovi od promjena u lokalnoj zajednici. Uz nedostatak svijesti o povijesnoj važnosti i potencijalu fortifikacija među lokalnim stanovništvom može otežati prikupljanje podrške i financija za projekte obnove.

Pronalazak odgovarajuće namjene za obnovljene fortifikacije koja zadovoljava potrebe zajednice i doprinosi lokalnom razvoju može biti izazov. Ponekad se revitalizirani objekti ne uspiju integrirati u suvremeni život zajednice, a veliki izazov predstavlja očuvanje prirodnog okoliša. Naime, fortifikacije su često smještene u ekološki osjetljivim područjima. Revitalizacija može narušiti lokalnu floru i faunu, te zahtijeva pažljivo planiranje kako bi se izbjegao negativan utjecaj na okoliš. Uz to, uvođenje modernih infrastrukturnih rješenja (npr. pristupne ceste, parkirališta) može imati značajan utjecaj na okoliš, pa je potrebno pažljivo planirati ove aspekte kako bi se minimizirala šteta.

U smislu kulturnih izazova bitno je očuvati autentičnost te napraviti balans između starog i novog jer pronalazak balansa između očuvanja autentičnosti fortifikacija i prilagodbe modernim potrebama može biti složen zadatak. Prekomjerna adaptacija može narušiti povijesnu vrijednost objekta.

No, Aquarium Pula je, kroz godine djelovanja, ipak prepoznat u lokalnoj zajednici kao subjekt koji doprinosi očuvanju prirode i osjetljivih zavičajnih vrsta. U svojim naporima, tvrtka uključuje lokalnu zajednicu kroz aktivnosti i projekte očuvanja vrsta i njihovih staništa. Tvrtka u sklopu Centra za oporavak morskih kornjača svake godine organizira manifestaciju povratka oporavljenih kornjača u more, koju lokalna zajednica prati od samih početaka (slika 6.)

Lokalna zajednica je upoznata sa sustavom dojava za pronađene ozlijeđene ili bolesne morske kornjače te od akvarija prima sve informacije o dojavi lokacije i eventualnom rukovanju sa životinjom tijekom transporta do Centra. Lokalna zajednica ima priliku i usvojiti morsku kornjaču, a simboličnom donacijom doprinose radu Centra, primaju edukativne materijale i imaju priliku prisustvovati manifestaciji te zajedno sa stručnim osobljem vratiti morsku kornjaču u divljinu i pratiti njeno kretanje. Aquarium Pula uključuje i lokalne ribare u svoje inicijative.

Slika 6. Manifestacija puštanja morskih kornjača (regionalexpress.hr., pristupljeno 3. lipanj 2024.)

Projekt obnove degradiranog morskog područja u uvali Valsaline u Puli rezultirao je uspješnom suradnjom unutar koje ribari ulovljenim prilovom (neciljani ulov) doprinose povećanju bioraznolikosti. Tvrtka je lokalnim ribarima priskrbila potrebne alate za

transport ulovljenih organizama, a učenici i studenti koji su članovi lokalne Morske škole (Meereschule Pula) prenose organizme na degradirano područje, vrše nadzor nad staništem i prate razvoj podvodne zajednice flore i faune. U projekt je uključeno i zainteresirano lokalno stanovništvo.

Tvrtka je 2020. godine uz potporu Ministarstva zaštite okoliša i energetike razvila „Plemenito utočište“, jedini sustav u regiji za ex-situ za zaštitu kritično ugroženih plemenitih periski.⁴⁶ Lokalno stanovništvo, ali i šira populacija, upoznati su s djelovanjem „Plemenitog utočišta“, ali i stanjem plemenite periske u divljini. Tvrtka uključuje zajednicu u koncept „citizen science“, gdje stanovništvo ima priliku aktivno djelovati u polju znanosti te u praksi, najčešće putem dojavljivanja lokacije pronađenih jedinki u divljini, doprinose našem radu i zaštiti ove vrste.

Tvrtka je provela radionicu „NATURA 2000 – uvala Šćuza“, gdje je javnosti kroz demonstrativne punktove približeno stanište uvale Šćuza kao jedinstveno područje važno za razvoj mlađi velikog broja ribljih vrsta. Akvarij ujedno educira pojedinca o održivoj konzumaciji ribe i izuzimanju iz prirode te općenitom ophođenju prema divljim vrstama i staništima u kojima žive. Uvala Šćuza je potom, uz otočje NP Brijuni, proglašena kao jedna od dvije „NO TAKE“ zone sjevernog Jadrana.

Nadalje, potiče lokalno stanovništvo na djelovanje u očuvanju riblje mlađi, koja uslijed degradacije obalnih staništa ostaje bez staništa potrebnog za razvoj. U tu svrhu, organizirana je praktična radionica postavljanja umjetnih rastilišta za riblju mlađ u ribarskoj uvali Kuje, Ližnjan, gdje je široj javnosti predstavljen jednostavan i isplativ koncept očuvanja ribljeg fonda.

U smislu osvješćivanja javnosti o važnosti kulturne baštine, Aquarium Pula je otkupio i izložbu „Gallerion“ - stalni postav pomorske zbirke Carske i kraljevske austrougarske ratne mornarice koji se nalazi u pripadajućoj bateriji San Giovanni na prostoru od 500m² (slika 7.).

---

⁴⁶ <https://dalmatinskiportal.hr/energija-i-ekologija/plemenito-utociste-spasavaju-se-plemenite-periske-u-hrvatskoj/139195> (pristupljeno 4.9.2024.)

Slika 7. Dio postava „Galleriona“ (<https://aquarium.hr/hr/gallerion>; pristupljeno 12. lipanj 2024.)

Gallerion prati razvoj Carske i kraljevske mornarice i njezine glavne ratne luke Pule, izgradnju velikih bojnih brodova u brodogradilištima u Puli, Trstu/Monfalconeu i Rijeci te prikazuje makete brodova koji su bili u službi znanstvenih istraživanja.

Aquarium Pula potiče lokalnu proizvodnju kroz usku suradnju s domaćim tvrtkama pri nabavi suvenira, hrane, pića i sl. Kroz implementaciju društveno odgovornog poslovanja postiže reputaciju uspješne i predane tvrtke koja brine zajednici, prirodnom i kulturnom bogatstvu. Financiranjem razvoja isključivo vlastitim sredstvima, brigom o okolišu i poticanjem svih uključenih u koncept zdravog života, očuvanja prirode i resursa te odgovornog ponašanja prema okolini, tvrtka postaje primjer dobre prakse. Bitno je istaknuti i da poduzeće aktivno sudjeluje na tržištu rada, zapošljavajući lokalno stanovništvo.

Također, primarno djeluje za boljitak lokalne zajednice unutar koje djeluje. Aktivno se bavi edukacijom stanovništva i mladih, upoznaje ih s problematikom s kojom se morski ekosustavi susreću i nudi rješenja prema kojima lokalna zajednica može djelovati s istim ciljem. Organizira i niz tematskih radionica u koje su uključeni mlađi uzrasti te svi zainteresirani.

5. PREPORUKE ZA BUDUĆE PROJEKTE REVITALIZACIJE

Arhitektura fortifikacija je zbog svoje dugogodišnje nedostupnosti radi lokacija na teško dostupnim područjima, bila zaboravljena. Zbog novonastalih prilika otvara se

mogućnost uključivanja ovih objekata u turističku ponudu i specifične namjene. Isto se može razmatrati tek na izdvojenim primjerima u turistički najaktivnijim područjima.⁴⁷ Kako se prikazalo kroz rad, kada se radi o revitalizaciji fortifikacija, ključno je prilagoditi novi sadržaj postojećem prostoru odnosno postići ravnotežu između očuvanja povijesne vrijednosti i prilagodbe novih funkcija.

Na primjeru poduzetničkog pothvata Aquariuma Pula može se napraviti predložak okvirnog plana akcije očuvanja nekog kulturnog dobra. Projektni plan bi se trebao sastojati od sljedećih koraka; planiranja, utvrđivanja vrijednosti kulturnog dobra, zaštite i očuvanja kulturnog dobra, utvrđivanja prava i obveza vlasnika/korisnika kulturnog dobra te monitoringa.

Planiranje se sastoji od nekoliko koraka. Prvi je postavljanje jasnih ciljeva koji trebaju zahtijevaju preispitivanje provedivosti istih (zašto to želimo i što želimo poduzeti) te načelne suglasnosti konzervatorske službe.⁴⁸ Drugi korak je okupljanje zainteresiranih; potrebno je naći subjekte koji bi bili zainteresirani za aktivno sudjelovanje i podršku te u završnoj fazi dolazi do utvrđivanja plana akcije čiji bi sadržaj trebao omogućiti prikupljanje potrebnih sredstava.⁴⁹

Kako bi neko dobro dobilo status kulturnog dobra potrebna je spoznaja o spomeničkoj vrijednosti nakon čega bi trebalo slijediti istraživanje o samom kulturnom dobru te prikupljanje informacija i dokumentiranje kulturnog dobra.⁵⁰ Na primjeru Fort Verudele, bitno je detaljno dokumentirati i analizirati trenutno stanje građevine, što uključuje istraživanje povijesti i eventualnu digitalizaciju kroz fotografije i 3D modele. Ova dokumentacija pomaže u očuvanju autentičnosti materijala i tehnika koje su korištene prilikom originalne izgradnje. Bitno je obratiti pozornost na probleme sa stabilnošću npr. ako postoje problemi s nosivim elementima ili na temelju, potrebno je pažljivo sanirati ta područja kako bi se osigurala dugotrajna čvrstoća strukture, ali bez ugrožavanja njenog povijesnog integriteta. U slučajevima gdje je potrebna rekonstrukcija dijelova koji nedostaju, preporučuje se koristiti minimalne intervencije koje su jasno odvojene od originala, kako bi se izbjeglo miješanje starog i novog.

---

⁴⁷ Mavar, Z., Prilog identifikaciji i zaštiti arhitekture fortifikacija na prostoru Hrvatske (u Hrvatske obalne utvrde u 19 i 20. stoljeću, Povijesni arhiv Split, 1993., str. 17.

⁴⁸ Antolović, J., Očuvajmo kulturnu baštinu, Vodič za pripremu i provedbu projekata očuvanja kulturnih dobara, Hadrian d.o.o., Zagreb, 2008., str. 23

⁴⁹ Ibid., str. 24-25.

⁵⁰ Ibid., str. 29-31.

Kada se fortifikacija prilagođava novim funkcijama, kao što su muzeji ili kulturni centri, važno je da te promjene budu osmišljene na način koji ne narušava povijesni karakter zgrade.

Zaštita i očuvanje kulturnog dobra kao jedan od dijelova projektnog plana te se odnosi na izradu plana očuvanja kulturnog dobra, provedbu istog te suradnja s lokalnom vlašću. U ovom dijelu bitno se osvrnuti na suradnju s lokalnom zajednicom koja igra ključnu ulogu. Uključivanje zajednice kroz konzultacije i radionice osigurava da projekt bude dobro prihvaćen i da koristi lokalnom stanovništvu. Ako se planira razvijati turizam, to treba činiti na održiv način, kako bi se izbjegli preveliki pritisci na lokalnu infrastrukturu. Jedan od načina na koji se može potaknuti javnost je prikazati da projekt revitalizacije ima vrijednost za lokalnu zajednicu tj. da korištenje kulturnog dobra će biti omogućena i samoj zajednici.⁵¹

Osim toga financijska podrška je nužna za uspješnost provedbe projekata. Financijski aspekti takvih projekata često uključuju kombinaciju javnog financiranja, EU fondova, privatnih ulaganja i donacija. Nakon završetka revitalizacije, potrebno je osigurati da objekt ima održiv poslovni model kako bi mogao funkcionirati i održavati se dugoročno.

Održivi pristup u revitalizaciji znači da treba paziti na okoliš koristeći ekološke materijale i tehnike, kao i na energetske aspekte zgrade. Integracija modernih tehnologija mora biti pažljivo izvedena kako ne bi narušila izgled i povijesnu važnost objekta.

Utvrđivanje prava i obveza vlasnika/korisnika kulturnog dobra te monitoring su krajnji koraci projektnog plana te uz sve navedene smjernice pomažu u očuvanju povijesne i kulturne vrijednosti fortifikacija, dok ih istovremeno prilagođavaju suvremenim potrebama.

5.1. Unapređenje metodologije valorizacije

Unapređenje metodologije valorizacije kulturne baštine, uključujući fortifikacije, ključno je za osiguravanje da ove vrijedne strukture budu adekvatno zaštićene, interpretirane i integrirane u suvremene društvene i ekonomske tokove. Poboljšanje metodologije valorizacije omogućava bolje razumijevanje značaja baštine, kako u kontekstu lokalne

---

⁵¹ Jelinčić, D.A., Glivetić D., Tišma, S., Priručnik za održivost kulturne baštine, Jesenski Turk, 2002., str. 16.

zajednice, tako i na širem planu. Ključni aspekti koji bi trebali utjecati na unaprjeđenje metodologije valorizacije su:

- Interdisciplinarni pristup: Valorizacija zahtijeva suradnju stručnjaka iz različitih područja – od povjesničara i konzervatora do urbanista i ekonomista. Svaka disciplina donosi jedinstvene perspektive koje zajedno mogu pružiti sveobuhvatan pogled na vrijednost i potencijal kulturnih dobara.

- Digitalizacija: Korištenje novih tehnologija, poput GIS-a (geografski informacijski sustavi), 3D modeliranja i digitalizacije, može značajno unaprijediti točnost i detaljnost valorizacije. Tehnologija omogućava bolju dokumentaciju, praćenje promjena kroz vrijeme i interaktivnu prezentaciju za javnost.

- Kontekstualna analiza: Važno je valorizirati kulturnu baštinu ne samo kroz njen povijesni i estetski značaj, već i kroz njen kontekst u suvremenom društvu. To uključuje razumijevanje njenog utjecaja na lokalni identitet, ekonomiju, turizam i okoliš.

- Sudjelovanje zajednice: Uključivanje lokalne zajednice u proces valorizacije osigurava da se prepoznaju i poštuju lokalne vrijednosti i percepcije. Ovo pomaže u stvaranju osjećaja vlasništva i odgovornosti za očuvanje baštine.

- Dinamička valorizacija: Umjesto da se valorizacija promatra kao jednokratni proces, trebala bi biti dinamična, uzimajući u obzir promjene u društvenim i ekonomskim okolnostima. Kultura i baština su žive kategorije koje se razvijaju kroz vrijeme, pa bi i metodologije valorizacije trebale biti fleksibilne i prilagodljive.

- Održivost: Valorizacija bi trebala uzeti u obzir dugoročnu održivost korištenja kulturnih dobara. To uključuje ekonomske aspekte, ali i očuvanje okoliša i društveni utjecaj. Održivost osigurava da valorizacija ne dovede do pretjerane komercijalizacije ili degradacije kulturne baštine.

- Edukacija i svijest: Ključni dio valorizacije je i edukacija šire javnosti. Kroz podizanje svijesti o važnosti kulturne baštine, stvara se podrška za njeno očuvanje i revitalizaciju, te se potiče aktivno sudjelovanje u njenom očuvanju.

Unaprjeđenje metodologije valorizacije omogućava preciznije razumijevanje i prezentaciju vrijednosti kulturnih dobara, čime se potiče njihovo očuvanje, revitalizacija i integracija u suvremeni život. Time se ne samo čuva prošlost, već se osigurava i njen doprinos budućnosti.

5.2. Jačanje suradnje između aktera u valorizaciji

Jačanje suradnje između aktera u valorizaciji kulturne baštine ključno je za uspješno očuvanje, zaštitu i prezentaciju kulturnih dobara. Suradnja između različitih aktera – uključujući konzervatore, povjesničare, arhitekte, urbaniste, lokalne vlasti, nevladine organizacije i lokalne zajednice – omogućava objedinjavanje stručnih znanja i resursa. Svaki akter donosi jedinstvenu perspektivu i ekspertizu koja doprinosi cjelovitom razumijevanju i valorizaciji kulturne baštine.

Smjernice za participaciju građana u povijesnim lokalitetima jesu alat koji predstavlja sklop akcija koje omogućavaju postizanje učinkovite kooperacije među građanima, trećim sektorom te javnim i privatnim institucijama, fokusirajući se na koncept održivosti širokog opsega: one društvene i ekonomske, ali i okolišne i urbane.⁵² Aktivna uključenost lokalne zajednice u valorizaciju ne samo da jača osjećaj vlasništva i ponosa nad kulturnom baštinom, nego i osigurava da valorizacija odgovara potrebama i očekivanjima stanovnika. Sudjelovanje lokalne zajednice u valorizaciji i revitalizaciji fortifikacija često dovodi do održivih i uspješnih projekata jer doprinosi očuvanju kulturnog naslijeđa na način koji odgovara interesima lokalnog stanovništva.

Kao primjer dobre prakse navodi se revitalizacija fortifikacija u Veroni koja je poznata po svojoj srednjovjekovnoj arhitekturi i fortifikacijama, a uključuje značajne fortifikacijske strukture kao što su Veronski zidovi i utvrda Castelvecchio. Revitalizacija ovih fortifikacija uključuje značajno sudjelovanje lokalne zajednice. Brojne udruge i organizacije aktivno su uključene u očuvanje i promociju Castelvecchia kao npr. "Amici di Castelvecchio". Ova udruga organizira vođene ture, kulturne događaje i edukativne programe za lokalnu zajednicu i posjetitelje. Suraduje s gradskim vlastima na restauraciji i održavanju fortifikacija te organizira volonterske akcije čišćenja i restauracije. Lokalni volonteri sudjeluju u različitim aktivnostima očuvanja, uključujući čišćenje zidova i organizaciju kulturnih događaja u povijesnim prostorima. Organizirani su i edukativni programi za školsku djecu i lokalnu zajednicu kako bi se povećala svijest o važnosti očuvanja kulturne baštine. Cjelokupan trud i ljubav prema kulturnoj baštini svoga kraja doveo je i do turističke promocije - lokalne turističke agencije i vodiči

---

⁵² Smjernice za uključivanje građana u valorizaciju povijesnih lokaliteta, Dokument D.T1.5.4, Interreg, 2014., str.8.

surađuju s gradskim vlastima na razvoju turističkih ruta koje uključuju fortifikacije. To uključuje promociju kroz različite medijske kanale i turističke brošure.⁵³

Kulturna baština nije samo pitanje konzervacije, već i društvenog i ekonomskog razvoja. Jačanje suradnje između kulturnih i ekonomskih sektora, kao i uključivanje turizma, obrazovanja i lokalnih zajednica, omogućava razvoj održivih modela valorizacije. Temelj za osvješćivanje o brizi za kulturno nasljeđe, a samim tim i za fortifikacijske objekte bi trebali biti sljedeći elementi: puno i angažirano integriranje svih struktura društvene zajednice, vlasnike kulturnih objekata te građane u bitne procese oživljavanja i čuvanja kulturnog nasljeđa raznim olakšicama, ulaganjima te stimuliranjima korisnika objekata.⁵⁴

Nadalje, suradnja između različitih aktera povećava transparentnost procesa valorizacije. Kada su svi ključni sudionici uključeni u donošenje odluka, smanjuje se rizik od neusklađenosti interesa i omogućava se bolja koordinacija aktivnosti. To također doprinosi većoj odgovornosti svih uključenih strana.

Kada se različiti akteri udruže, često dolazi do inovativnih pristupa i rješenja. Na primjer, suradnja između tehnoloških stručnjaka i konzervatora može dovesti do novih metoda digitalizacije i prezentacije kulturne baštine. Slično, partnerstvo s turističkim sektorom može razviti nove načine za promicanje kulturnih dobara kroz održivi turizam. Kao primjer navodi se digitalizacija i 3D modeliranje Dioklecijanove palače u Splitu. Konzervatori su surađivali s tehnološkim stručnjacima na projektu 3D modeliranja Dioklecijanove palače, jednog od najvažnijih spomenika antičke arhitekture u Hrvatskoj. Korištenjem suvremenih tehnologija, poput laserskog skeniranja i fotogrametrije, stvoreni su precizni digitalni modeli palače. Digitalni 3D modeli omogućili su izradu detaljne digitalne dokumentacije koja pomaže u preciznom planiranju konzervatorskih zahvata te su olakšali analizu strukturnih problema i potencijalnih oštećenja na objektu, što je ključno za planiranje restauracije. Isti modeli korišteni su za izradu virtualnih tura i edukativnih materijala, što je povećalo dostupnost i razumijevanje baštine široj publici, uključujući turiste i istraživače. Kroz ovu suradnju omogućeno je bolje upravljanje resursima, jer digitalizacija smanjuje potrebu za fizičkim intervencijama na samom spomeniku.

---

⁵³ <http://www.amicidicastelvecchio.it/> (pristupljeno 5.9.2024.)

⁵⁴ Maroević, I., Sadašnjost baštine, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 1986., str.19.

Ovaj primjer pokazuje kako suradnja između tehnoloških stručnjaka i konzervatora može značajno unaprijediti procese dokumentiranja, očuvanja, i prezentacije kulturne baštine. Digitalizacija omogućava ne samo bolju zaštitu spomenika već i njihovu širu prezentaciju i razumijevanje, čime se dugoročno doprinosi valorizaciji baštine.

Suradnja olakšava komunikaciju i promidžbu valorizacijskih projekata. Ujedinjeni naponi u promociji kulturne baštine mogu privući više posjetitelja, investitora i medijske pažnje, što dodatno pomaže u ostvarivanju ciljeva valorizacije.

Jačanje suradnje između različitih aktera u valorizaciji kulturne baštine donosi brojne prednosti koje mogu osigurati dugoročno uspješne i održive rezultate. Takva suradnja omogućava integraciju različitih perspektiva i resursa, potiče inovacije i osigurava da valorizacija odgovara potrebama zajednice, čime se osigurava da kulturna baština bude očuvana i cijenjena i u budućnosti.

5.3. Edukacija i osvješćivanje javnosti o važnosti fortifikacijske baštine

Kako bi se fortifikacijska baština dugoročno bila zaštićena i valorizirana potrebno je konstantno trud usmjeravati na edukaciju i osvješćivanje javnosti i njenoj važnosti. To se može ostvariti kroz edukacije u školama, manifestacijama i događajima, digitalnim edukacijama te naposljetku i kroz suradnju s lokalnom zajednicom.

Još jedan od dobrih primjera u praksi je Malborska utvrda, smještena u Malborku, Poljska. To je najveća srednjovjekovna utvrda u Europi i važan dio poljske kulturne baštine (slika 8.)

Slika 8. Utvrda u Malborku (<https://whc.unesco.org/en/list/847/>, 3.9.2024.)

Povijesna građevina, koja je pod zaštitom UNESCO-a, aktivno sudjeluje u edukaciji i osvještavanju javnosti kroz različite projekte i aktivnosti. Malborska utvrda nudi obrazovne programe za školske skupine koji uključuju interaktivne radionice, vođene ture i edukativne igre. Programi su osmišljeni kako bi djeca i mladi razumjeli povijest, arhitekturu i značaj fortifikacije. Radionice uključuju rekonstrukciju srednjovjekovnih scena, učenje o životu unutar utvrde i izrada modela fortifikacija. Utvrda redovito organizira kulturne manifestacije i povijesne rekonstrukcije koje privlače posjetitelje i uključuju lokalnu zajednicu. Ovi događaji često uključuju borbene rekonstrukcije, srednjovjekovne tržnice i prikaze svakodnevnog života u prošlim vremenima. Tzv. "Festival srednjovjekovnih borbi" i "Srednjovjekovna tržnica" omogućuju posjetiteljima da dožive povijest na interaktivan način.

Utvrda koristi i digitalne tehnologije, uključujući virtualne ture i interaktivne mape, za predstavljanje svoje povijesti i arhitekture. Ovi alati pomažu u širenju znanja o utvrdi i omogućuju pristup informacija čak i onima koji ne mogu fizički posjetiti mjesto.

Virtualne ture putem interneta i aplikacija omogućuju ljudima diljem svijeta da istraže fortifikacije i uče o njima.

Malborska utvrda surađuje s lokalnim školama, udrugama i kulturnim organizacijama kako bi promicala kulturno naslijeđe i uključila zajednicu u aktivnosti očuvanja. Organiziraju se volonterske akcije i sudjelovanja u lokalnim manifestacijama vezanim uz kulturnu baštinu.⁵⁵

Na području Republike Hrvatske, uspješan primjer dobre prakse se nalazi u Šibeniku. Edukacijski kampus Tvrđava sv. Ivana nudi vrhunski opremljen smještaj na jedinstvenoj povijesnoj lokaciji. Moderna infrastruktura unutar srednjovjekovne tvrđave pruža inspirativno okruženje za različite aktivnosti, uključujući studijske posjete, terenske nastave, ljetne škole, edukacije iz kulturnih i kreativnih industrija, umjetničke programe, team buildinge, sportske kampove, stručna usavršavanja, gastro akademije, konferencije i poslovna događanja. Na raspolaganju su: smještajne jedinice, dvorane te dodatni prostori.

Tvrđava sv. Ivana pruža idealnu kombinaciju povijesnog šarma i moderne funkcionalnosti za raznovrsne edukativne i kulturne aktivnosti (slika 9.).

Slika 9. Tvrđava sv. Ivana (<https://www.poslovniturizam.com/mice-magazin/vijesti/svecano-otvorena-najveca-sibenska-tvrdava-svetog-ivana-s-edukativnim-kampusom/3824/>, 10.9.2024.)

---

⁵⁵ <https://zamek.malbork.pl/en/home/> (pristupljeno 3.9.2024.)

5.4. Korištenje digitalnih tehnologija u valorizaciji

Svjedoci smo brzih promjena u svijetu turizma, gdje se preferencije i interesi posjetitelja stalno mijenjaju. Znanje i inovacije postaju ključni za održavanje konkurentne prednosti. Stoga je važno uskladiti se s najnovijim tehnologijama i iskoristiti sve mogućnosti koje današnji komunikacijski kanali nude. Prepoznaje se velika raznolikost kulturnih i baštinskih proizvoda te težnja poduzetnika za privlačenjem potencijalnih posjetitelja, što zahtijeva ulaganje u nove marketinške alate. Primjećuje se sve veća primjena informacijske i komunikacijske tehnologije, koja se koristi za razvoj poslovanja, ali i za bolje ispunjavanje želja i potreba korisnika kulturne baštine.

Digitalna revolucija donijela je potrebu za novim pristupom kulturnoj baštini, od prikupljanja informacija do njihove obrade, zaštite i interpretacije. Digitalizacija baštine omogućila je nova otkrića o elementima za koje smo vjerovali da ih potpuno poznajemo, kao i pristup lokacijama koje su prije bile nedostupne. Stalni razvoj tehnologija otvara nove prilike za otkrivanje informacija, dugoročnu zaštitu i očuvanje baštine te omogućuje interpretaciju koja prati suvremene potrebe i očekivanja korisnika.

Korištenje digitalnih tehnologija u valorizaciji fortifikacijske baštine predstavlja značajan korak naprijed u očuvanju i promociji kulturnih dobara. Kako se kulturna baština suočava s izazovima poput oružanih sukoba, prirodnih katastrofa i starenja nužno je smanjiti rizik od gubitka i povećala dostupnost baštine, čuvari često izrađuju reprodukcije pokretnih i nepokretnih artefakata. Iako izrada reprodukcija krhkih umjetnina nije nova praksa, usvajanje 3D tehnologije i digitalizacije logičan je sljedeći korak. No, ovi 3D projekti postavljaju pitanje o kontroli rezultata, zbog čega intelektualno vlasništvo postaje ključno za poticanje takvih pothvata i upravljanje komercijalnom eksploatacijom. Digitalne tehnologije omogućuju inovativne pristupe u dokumentiranju, restauraciji, interpretaciji i promociji povijesnih objekata. U kontekstu ovog rada, posebna pažnja posvećena je primjeni digitalnih tehnologija u mogućnostima valorizacije fortifikacijske baštine, o čemu će biti riječi u nastavku.

- digitalna dokumentacija i 3D modeliranje: korištenje 3D skenera za izradu detaljnih digitalnih modela fortifikacija omogućuje precizno dokumentiranje trenutnog stanja objekta. Ovi modeli mogu se koristiti za analizu oštećenja, planiranje restauracije i stvaranje virtualnih rekonstrukcija. Jedan od primjera je projekt

„5DCulture project“, podržan od strane Europske zdravstvene i digitalne izvršne agencije Europske komisije koji se odnosi na podatkovni prostor. Poseban fokus je na dva scenarija ponovne upotrebe 3D arheološkog sadržaja, a projekt 5DCulture također ima za cilj:

- a) Isporučiti visokokvalitetni 3D sadržaj povezan s modom, arheologijom i arhitekturom u zajednički europski podatkovni prostor za kulturnu baštinu;
- b) Razviti i evaluirati scenarije ponovne upotrebe ovog sadržaja u područjima kao što su obrazovanje, turizam te širi kulturni i kreativni sektor;
- c) Primijeniti inovativne digitalne tehnologije i alate za 3D;
- d) Raditi na jačanju kapaciteta sektora kulturne baštine za širu ponovnu upotrebu 3D kulturnih dobara.⁵⁶

Bitno je istaknuti i pojam digitalne arhive koja se odnosi na digitalizaciju povijesnih dokumenata, crteža i slika, a koja omogućava lakši pristup informacijama i bolju zaštitu izvornika od fizičkog oštećenja. Najbolji primjer za to su javne knjižnice koje nude bogatu arhivu teško dostupnih materijala svojim korisnicima.

- Virtualna i proširena stvarnost; kao i u ostatku svijeta, Hrvatska sve više usvaja pojmove proširene i virtualne stvarnosti te njihovu primjenu u praksi. Iako još uvijek postoji značajan prostor za napredak, Hrvatska je na dobrom putu i može se pohvaliti nekoliko izvrsnih primjera koji koriste ove tehnologije.

U smislu virtualne stvarnosti, ture omogućuju korisnicima da iz udobnosti svojih domova istraže fortifikacijske strukture kroz virtualne ture. Ove ture često uključuju interaktivne elemente kao što su označene točke interesa i povijesne informacije. Jedan od primjera je projekt virtualne ture kroz Petrovaradinsku tvrđavu blizu Novog Sada, ali i druge tvrđave u Srbiji. Ona upoznaje posjetioce s ljepotama, povijesnim činjenicama, ali i novostima vezanima za tvrđavu. Kako bi olakšali obilazak tvrđave, kreiran je i interaktivni vodič.⁵⁷

Proširena stvarnost omogućuje korisnicima da putem pametnih telefona ili naočala vide digitalne informacije ili rekonstrukcije fortifikacija koje se preklapaju sa stvarnim

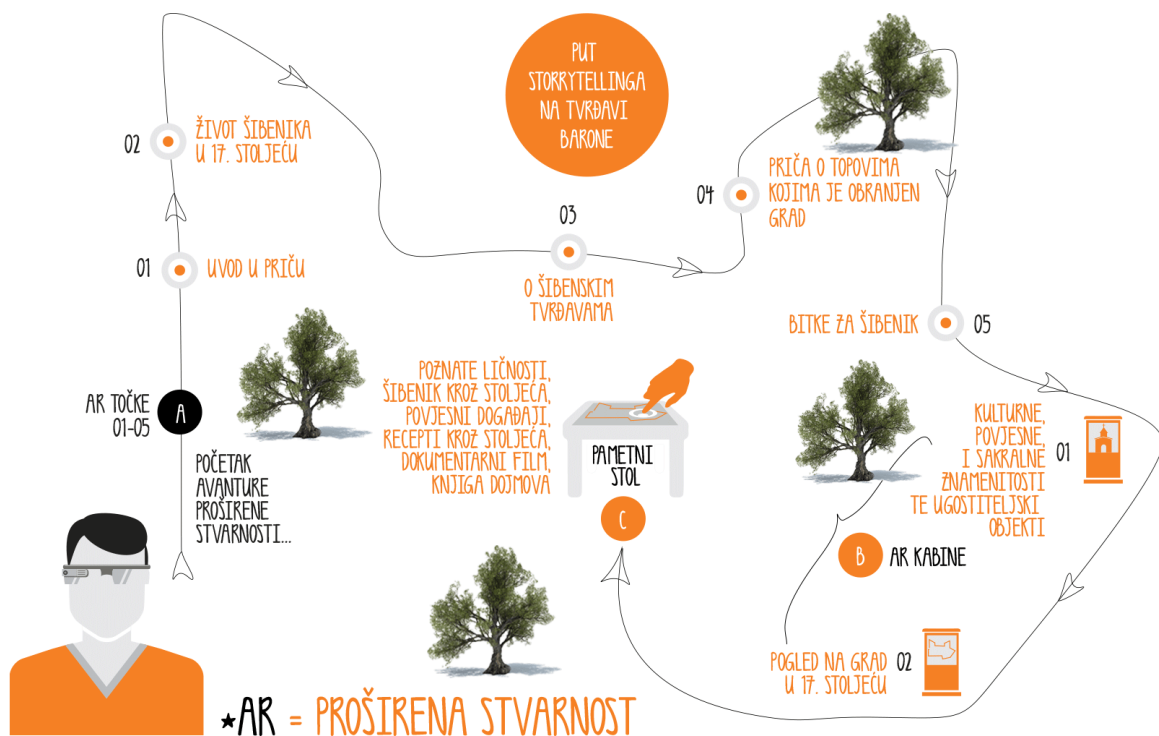
---

⁵⁶ <https://5dculture.eu/about> (pristupljeno 3.9.2024.)

⁵⁷ <https://kompaskazesrbija.rs/3d-virtualane-ture/> (pristupljeno 3.9.2024.)

prikazom objekta. Ovo može uključivati vizualizaciju povijesnih slojeva ili rekonstrukcija u stvarnom vremenu.

Tvrđava Barone jedan je od uspješnih primjera primjene tehnologije proširene stvarnosti u Hrvatskoj. Posjetitelji kroz storytelling doživljavaju priču o Šibeniku u 17. stoljeću koristeći četiri različita medija: naočale za proširenu stvarnost, interaktivnu aplikaciju na pametnom stolu, dokumentarni film s 3D animacijama te panoramsku VR kabinu (slika 10.)

Slika 10. Storytelling šibenske tvrđave Barone (kadei.hr, pristupljeno 16.6.2024.)

Ova tehnologija omogućila je oživljavanje povijesti na autentičnoj lokaciji, što ovu turističku ponudu čini posebno atraktivnom. Zahvaljujući projektu na tvrđavi Barone, Šibenik se istaknuo kao vodeći primjer inovativnog upravljanja kulturnom baštinom na održiv i društveno koristan način. Korištenjem bespovratnih sredstava iz fondova Europske unije, šibenske tvrđave postale su simbol kulturne i društvene obnove grada. Obnova i moderno uređenje tvrđave spoj su brige o kulturnim spomenicima, istraživanja i interpretacije kulturne baštine kroz nove tehnologije, organizacije

vrhunskih kulturnih i zabavnih događanja, te projekata koji nastoje izbjeći percepciju tvrđave kao obične turističke atrakcije.

- Edukativne platforme i interaktivni sadržaji za fortifikacije sve su popularniji, posebno s razvojem digitalnih tehnologija koje omogućuju bogato iskustvo učenja. Možemo ih podijeliti na edukativne igre i simulacije te interaktivne web stranice i aplikacije. Digitalne igre i simulacije mogu pružiti edukativne sadržaje o povijesti fortifikacija. Ove igre često uključuju rekonstrukcije bitaka, arhitektonskih dizajna i svakodnevnog života u fortifikacijama.

„Exploring Hadrian’s Wall“ je interaktivna platforma koja omogućava posjetiteljima da istražuju Hadrijanov zid kroz virtualne šetnje, 3D rekonstrukcije i obrazovne resurse. Platforma nudi i interaktivne lekcije za škole koje žele integrirati učenje o ovoj važnoj rimskoj fortifikaciji (slika 11.).

Slika 11. Aplikacija „Exploring Hadrian's wall (play.google.com/store)

6. CASE STUDY – stavovi lokalnog stanovništva o valorizaciji fortifikacijske baštine grada Pule

U cilju istraživanja stavova lokalnog stanovništva, kao jednih od ključnih dionika u upravljanju i očuvanju kulturne baštine, osmišljena je i sprovedena anonimna online anketa putem Google obrazaca. Paralelno s anketom, kako bi se osigurala raznolikost uzorka ispitanika, proveden je i intervju sa istim setom pitanja. Ova kombinacija metoda omogućila je dobivanje šireg spektra mišljenja i iskustava, osiguravajući kvalitetniji uvid u stavove ispitanika. Samo istraživanje provedeno je na uzorku od 65 osoba te je realizirano u ljetnim mjesecima 2024. godine, kada je stanovništvo opuštenije i potencijalno sklonije sudjelovanju u istraživačkim aktivnostima.

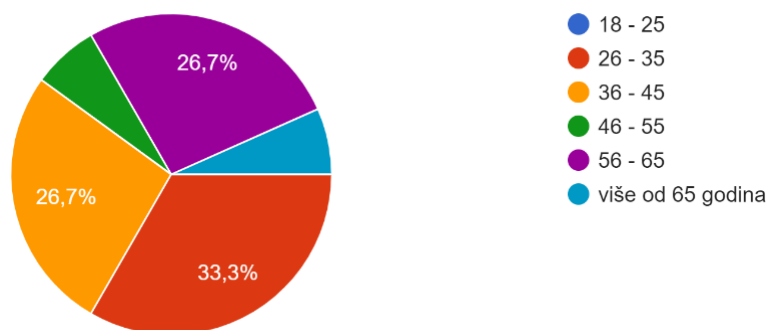
Ukupno je postavljeno 12 pitanja, koja su bila pomno odabrana kako bi se dobili relevantni podaci o stavovima prema kulturnoj baštini i njenom upravljanju. Uz to, 13. pitanje bilo je otvoreno, ostavljajući ispitanicima slobodu da izraze svoje mišljenje o temama koje nisu direktno obuhvaćene prethodnim pitanjima. Ovako strukturirana anketa omogućila je kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih podataka, pružajući bogatiju osnovu za analizu.

Od 12 postavljenih pitanja, četiri su bila zatvorenog tipa, što je omogućilo brzu kvantifikaciju odgovora i jednostavniju usporedbu rezultata, dok je devet pitanja bilo otvorenog tipa, čime se nastojalo potaknuti ispitanike na detaljnije i dublje promišljanje o temama vezanim za kulturnu baštinu.

Prvo pitanje odnosilo se na dobnu strukturu ispitanika, a rezultati su pokazali zanimljivu distribuciju unutar uzorka. Najveći broj ispitanika, 38,5 %, pripadalo je srednjoj životnoj dobi, točnije grupi između 26 i 35 godina. Ovo je očekivano, s obzirom na to da je ova grupa često najaktivnija u društvenim i kulturnim aktivnostima. Sljedeći segment ispitanika, sa podjednakim postotkom od 23,1 %, obuhvatio je osobe starosti između 36 i 45 godina, kao i starosnu skupinu od 56 do 65 godina. Ova distribucija ukazuje na ravnomjernu zastupljenost različitih generacija, što dodatno doprinosi raznolikosti mišljenja. Najmanji postotak ispitanika dolazio je iz najmlađe dobne skupine, između 18 i 25 godina, kao i iz najstarije, iznad 65 godina, što može ukazivati na manju zainteresiranost ili angažiranost ovih dobnih grupa u pitanjima vezanim za upravljanje kulturnom baštinom.

Ova dobna raspodjela pruža uvid u različite perspektive i iskustva s obzirom na godine, omogućujući bolje razumijevanje kako različite generacije percipiraju značaj i izazove očuvanja kulturne baštine.

Slika 12. Životna dob ispitanika

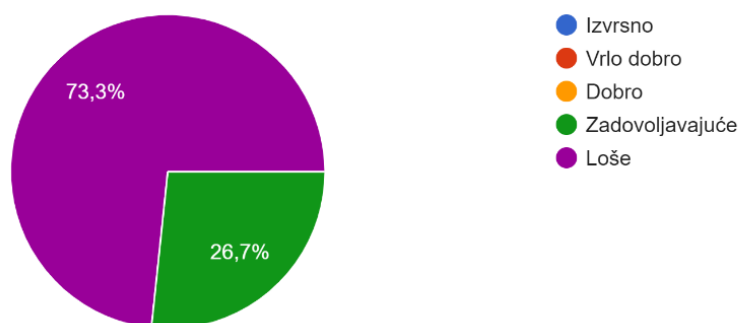

Izvor: rad autorice

Na drugo pitanje „Kako ocjenjujete stanje fortifikacijske baštine grada Pule?“, odgovori ispitanika bili su vrlo jasni i nedvosmisleni. Čak 73,3 % ispitanika izrazilo je mišljenje da je stanje fortifikacijske kulturne baštine u Puli loše. Ovaj visok postotak ukazuje na rašireno nezadovoljstvo među lokalnim stanovništvom u vezi s očuvanjem i upravljanjem ovim važnim segmentom kulturne baštine.

Nasuprot tome, 26,7 % ispitanika smatra da je stanje fortifikacija zadovoljavajuće, što ukazuje da manji dio populacije smatra trenutnu situaciju prihvatljivom. Ova podjela u stavovima mogla bi biti odraz različitih kriterija kojima ispitanici pristupaju procjeni stanja, kao i različitih očekivanja u vezi s budućim radovima na očuvanju i revitalizaciji ove baštine.

Slika 13. Kako ocjenjujete stanje fortifikacijske baštine grada Pule?

Izvor: rad autorice

Kako su svi ispitanici bili osobe s prebivalištem u Puli, može se zaključiti da su dobro upoznati s trenutnim stanjem fortifikacijske baštine, budući da su ove strukture dio svakodnevnog života građana. Upravo zbog te blizine i svakodnevne prisutnosti, ispitanici su svjesni lošeg stanja u kojem se ta baština nalazi, što se jasno odrazilo u njihovim odgovorima.

Treće pitanje u anketi glasilo je: „Smatrate li da je fortifikacijska baština grada Pule dovoljno valorizirana? Ako da, na koji način? Ako ne, koji su po Vama razlozi za to?“ Budući da je ovo pitanje bilo slobodnog tipa, pružilo je ispitanicima priliku da iznesu svoja mišljenja i iskustva u vezi s ovom temom. Njihovi odgovori pružili su vrijedan uvid u percepciju lokalne zajednice o tome kako se upravlja fortifikacijama i koliko su one prepoznate kao kulturna vrijednost.

U nastavku slijede neki od najčešćih odgovora koji su se izdvojili u anketi:

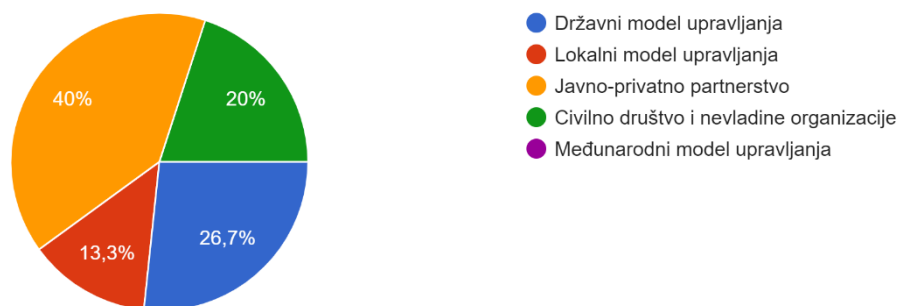
- *Nije nikako. Mnoge tvrđave su u vlasništvu države, pa bez njihove privole se ne može ništa učiniti*
- *Ne. Nebriga vlasti*
- *Ne, premalo se ulaže u održavanje fortifikacijske baštine grada*
- *Nije, vjerojatno zbog nedostatka interesa odgovornih.*
- *Nemam mišljenje*
- *Ne. Par utvrda je u funkciji, ostale su prepuštene propadanju*
- *Nije, nedovoljno sredstava za konzervacija i obnovu sukladno struci, manjak vizije.*
- *Loše upravljanje, nejasno vlasništvo*
- *Nije dovoljno valorizirana. Razlozi za to je što grad Pula ne vidi potencijal u fortifikacijama*
- *Manjak interesa*
- *Ne, državno vlasništvo*
- *Ne. Sve propada nažalost*
- *Nije uopće valorizirana. Razlog je nemarnost i nezainteresiranost vlasnika da nešto učine, a novaca za ulaganje i održavanje nemaju.*
- *Nema brige o cjelini*

Svi ispitanici, već na temelju odgovora iz prethodnog pitanja, jasno su izrazili stav da su fortifikacije grada Pule u lošem stanju, te je opći konsenzus da one nisu dovoljno

valorizirane. Ispitanici su istaknuli niz razloga koji, prema njihovom mišljenju, doprinose ovom stanju te oslikavaju složenost problema i ukazuju na potrebu za boljom koordinacijom i suradnjom među različitim institucijama kako bi se poboljšalo stanje i valorizacija fortifikacijske baštine grada Pule.

Četvrto pitanje glasilo je: „Koji bi po Vama bio najoptimalniji model upravljanja fortifikacijskom baštinom grada Pule?“. Ovo pitanje potaknulo je ispitanike na razmišljanje o mogućim rješenjima i pristupima koji bi mogli poboljšati upravljanje ovim vrijednim kulturnim resursom.

Slika 14. Koji bi po Vam bio najoptimalniji model upravljanja fortifikacijskom baštinom grada Pule?

Izvor: rad autorice

Najveći broj ispitanika, čak 40 %, smatra da bi javna i privatna partnerstva bila optimalan model za upravljanje fortifikacijskom baštinom. Ovaj prijedlog ukazuje na uvjerenje da bi kombinacija javnog i privatnog sektora mogla osigurati potrebne financijske resurse i stručnost za održavanje i revitalizaciju fortifikacija. Sljedećih 20 % ispitanika smatra da bi civilno društvo i nevladine organizacije trebale preuzeti upravljanje, što ukazuje na povjerenje u sposobnost ovih organizacija da očuvaju baštinu kroz društveno odgovorno upravljanje. Najmanji broj ispitanika, 13,3 %, podržava lokalni model upravljanja, gdje bi glavnu odgovornost preuzeli grad i lokalne vlasti, što sugerira manju vjeru u kapacitete lokalnih vlasti da samostalno osiguraju adekvatno upravljanje baštinom.

U petom pitanju, „Smatrate li da je potrebno uključiti lokalnu zajednicu u donošenje odluka o upravljanju fortifikacijskom baštinom?“, većina ispitanika izrazila je stav da je uključivanje lokalne zajednice ključno. Ispitanici prepoznaju važnost sudjelovanja građana u procesu odlučivanja, kako bi se osiguralo da upravljanje bude usklađeno s potrebama i interesima lokalnog stanovništva. Jedan zanimljiv komentar koji se

izdvojio glasi: „Potrebno je prvenstveno uključiti stručne osobe kojima je uža specijalnost Austro-ugarska monarhija i vojna povijest, konzervatore. Lokalnu zajednicu je potrebno uključiti kroz e-konzultacije.“ Ovaj odgovor ukazuje na potrebu za stručnom ekspertizom u procesu donošenja odluka, uz istovremeno osiguranje participacije šire javnosti kroz modernizirane forme sudjelovanja, poput e-konzultacija.

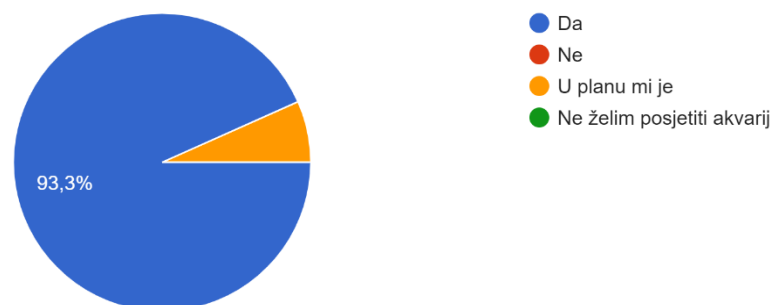
Šesto pitanje, „Možete li istaknuti pozitivne primjere u praksi na području grada Pule?“, rezultiralo je očekivanim odgovorima. Naime, ispitanici su prepoznali samo nekoliko pozitivnih primjera na području grada, što sugerira da su uspješni modeli upravljanja fortifikacijama rijetki. Iako su prepoznati neki primjeri dobre prakse, oni su, prema mišljenju ispitanika, manjina u usporedbi s mnogim slučajevima zapuštenih ili nedovoljno iskorištenih fortifikacija. Evo nekih odgovora;

- *Ne*
- *Nije mi poznato*
- *Fort Verudela i akvarij*
- *Pulski Kaštel*
- *Aquarium*
- *Fort Verudela*
- *Ne baš.*
- *Aquarium Pula*
- *Punta Christo, Verudela*
- *Fort Verudela*
- *Fort Verudela, San Giovanni, Punta Christo*
- *Pozitivni primjer valorizacije kulturne baštine, revitalizacije i prenamjene napuštenih vojnih objekata svakako je utvrda Punta Christo. Dokazali su da se vlastitim sredstvima, bez korištenja proračunskih sredstava, mogu takvi objekti obnoviti i revitalizirati. Potrebno je istaknuti i utvrdu Casoni Vecchi i njihovu ekipu koja održava i čisti navedenu utvrdu. Još jedan od pozitivnih primjera prenamjene vojnih objekata je i fort Verudela u kojoj se smjestio akvarij. Treba spomenuti i ekipu na utvrdi San Giorgio i pohvaliti ih na inicijativi da zauzmu utvrdu i krenu sa njenim čišćenjem.*
- *Akvarij Verudela*

Nastavak ankete bio je usmjeren na istraživanje stavova lokalnog stanovništva o revitalizaciji Forta Verudela i njegovoj novoj namjeni. Ovim dijelom ankete nastojalo se saznati kako građani Pule percipiraju adaptaciju ovog forta, koji je sada dom Aquariuma Pula, te koliko su upoznati s njegovom trenutnom funkcijom.

Sedmo pitanje, „Jeste li posjetili Fort Verudela i akvarij?“, donijelo je zanimljive rezultate. Čak 99,3 % ispitanika odgovorilo je da su posjetili Aquarium, što pokazuje da je ova atrakcija izuzetno popularna među lokalnim stanovništvom. Ovaj visok postotak sugerira da je revitalizacija Forta Verudela uspješno privukla interes građana, te da su mnogi već iskusili novu namjenu ovog povijesnog objekta. Fort Verudela, iako je povijesno bio dio vojne fortifikacije, danas služi kao edukativno-turistički centar, pružajući sadržaje vezane za morski svijet, čime je postao atraktivno mjesto za posjetitelje svih generacija.

Slika 15. Koji bi po Vam bio najoptimalniji model upravljanja fortifikacijskom baštinom grada Pule?

Izvor: rad autorice

Kroz odgovore na pitanje „Ako ste posjetili, kako ocjenjujete prenamjenu Forta Verudela u akvarij?“, rezultati su pokazali podijeljena mišljenja među ispitanicima. Dok neki smatraju da je prenamjena Forta Verudela u akvarij bila uspješna te da je prostor adekvatno iskorišten za edukativne i turističke svrhe, drugi ispitanici nisu jednako zadovoljni. Neki od ispitanika izrazili su stav da Fort Verudela nije dovoljno valoriziran kao kulturna baština te da njegova povijesna važnost nije u dovoljnoj mjeri istaknuta kroz trenutnu funkciju akvarija. Ova skupina smatra da nova namjena, iako privlači posjetitelje, nije u potpunosti u skladu s povijesnim značajem ovog prostora te da bi se fort trebao koristiti na način koji više naglašava njegovu povijesnu i kulturnu vrijednost.

Ovi podijeljeni stavovi ukazuju na izazov balansiranja između očuvanja kulturne baštine i njenog prilagođavanja suvremenim potrebama, pri čemu bi valjalo dodatno istražiti kako kombinirati povijesni značaj Forta Verudela s njegovom novom ulogom u zajednici. Slijede neki od odgovora;

- *S peticom*
- *Jako dobro*
- *2*
- *Izvršno.*
- *5/10*
- *Dobro za utvrdu, loše za lokalno stanovništvo. Cijene su bolesno visoke te je time utvrda nedostupna prosječnom građaninu Pule.*
- *Na svjetskoj razini*
- *Tako-tako. Mislim da bi se njezina fortifikacijska funkcija trebala više naglasiti.*
- *Dobro iskorišten prostor*
- *Odlično*
- *Kako je prije navedeno, jedan od pozitivnih primjera prenamjene zapuštenih vojnih objekata.*

Na pitanje „Što bi istaknuli kao pozitivno u prenamjeni Forta Verudela u akvarij?“, ispitanici su dali niz zanimljivih i konstruktivnih odgovora. Najčešće pozitivne strane koje su istaknute uključuju:

- *Održavanje forta, koje je omogućilo očuvanje ove povijesne građevine.*
- *Edukacija i podizanje svijesti o morskom životu te očuvanju ugroženih vrsta.*
- *Očuvanje tvrđave od propadanja i propasti, uz isticanje važnosti baštine.*
- *Zanimljiva lokacija za akvarij, koja privlači i turiste i lokalno stanovništvo.*
- *Novi sadržaji i atrakcije, poput brige za kornjače u sklopu centra za oporavak.*
- *Suradnja s konzervatorima u procesu obnove, što je doprinijelo očuvanju povijesne strukture.*
- *Revitalizacija prostora uz mogućnost stručnog zapošljavanja te povećanje posjećenosti, što dodatno doprinosi lokalnoj zajednici.*

- *Jedan od komentara koji se izdvojio glasi: „Pozitivno je što su očuvali još jednu utvrdu od propasti i uništenja. Nije to samo akvarij, već je i centar za oporavak kornjača i bave se još raznim stvarima (ne znam točno, ali znam da su aktivni).“*

Ovaj komentar posebno naglašava širi kontekst pozitivnih aktivnosti koje se odvijaju unutar Forta Verudela. Međutim, na pitanje o negativnim aspektima prenamjene, ispitanici su također ukazali na određene izazove i nedostatke. Najčešće spominjani problemi uključuju:

- *Loše iskorišten prostor, uz osjećaj da nije u potpunosti prilagođen svrsi.*
- *Previsoka cijena ulaznica za razgledavanje, što mnogima ograničava pristup.*
- *Skupa naplata za lokalno stanovništvo, što je mnogim obiteljima prepreka za češće posjete. Ispitanici su izrazili želju za trajnim popustom za lokalce, slično kao na Brijunima.*
- *Neki ispitanici smatraju da je utvrda dostupna samo bogatim ljudima, što stvara osjećaj isključenosti dijela zajednice.*
- *Jedan od komentara istaknuo je da šetnja kroz utvrdu ne daje dojam autentične utvrde zbog mraka u prostorijama i dominacije akvarija nad samom arhitekturom. Komentar glasi: „Negativno je što šetnjom kroz utvrdu, ustvari nemate dojam da ste u utvrdi jer vam akvariji zaokupiraju pogled, u većini prostorija je mrak (jasno mi je zbog riba) i nema se dojam kamena koji te okružuje.“*

Kao zaključno pitanje, postavljeno je „Koja bi po Vama bila najprimjerenija prenamjena pulske fortifikacijske baštine?“. Ovo pitanje je otvorilo prostor za nove ideje i prijedloge kako najbolje iskoristiti bogatstvo fortifikacijske baštine Pule, s fokusom na očuvanje povijesti, dostupnost zajednici i uključivanje kulturno-edukativnih sadržaja. Najčešći odgovori bili su sljedeći;

- *Edukacija, turizam, zarada*
- *Izložbe, koncerti, ugostiteljstvo*
- *Prenamjena u kulturno središte sa zabavnim sadržajem koje je pristupačno svima*
- *Izložbeni prostori/umjetnicima*
- *Mjesta za zabavu i kulturu*

- *Bilo kakva državna upravna funkcija sa mogućnošću besplatnog razgledavanja za stanovništvo*
- *Disco, muzej, restoran/kafić*
- *Posjetiteljski centri*
- *Muzej*
- *Najprimjerenije bi bilo dati fortifikacijske objekte na korištenje tražiteljima bilo jedinice lokalne uprave i samouprave, pravne ili fizičke osobe. Tko god ima kvalitetnu ideju ili projekt neka mu se dodijeli tražena utvrda pod određenim uvjetima. Svaka utvrda bi trebala imati različitu namjenu. Nije potrebno da sve utvrde imaju istu namjenu i ponudu. Onda nema svrhe baviti se revitalizacijom fortifikacijskog sustava grada.*
- *Bilo što da ih dovede u funkciju*

Na zadnjem pitanju „Koje bi po Vama koristi revitalizacija i prenamjena fortifikacijske baštine trebala imati?“ ispitanici su dali neke od najčešćih odgovora;

- *Stavljanje u funkciju tih građevina je korist sama po sebi*
- *Upoznavanje sa poviješću, kulturni sadržaji, zapošljavanje, profit za reinvestiranje u obnovu*
- *Proširenje kulturnog i turističkog sadržaja*
- *Korist bi trebala biti višestruka. Gospodarska korist za Grad Pulu i RH, korist za lokalnu zajednicu u smislu da se kvalitetnom ponudom na utverdama produži turistička sezona, čak štoviše sa utverdama bi se mogla napraviti priča koja bi nam donosila cjelogodišnji turizam.*
- *Ekonomska opravdanost,, iskorištenost prostora*
- *Obogatiti kulturnu ponudu grada Pule*
- *edukacija, zarada od posjetitelja*
- *Očuvanje baštine, turističku svrhu,*
- *Korist za stanovništvo*
- *Renovacija*
- *Upoznavanje lokalnog stanovništva s ostavštinom grada, promicanje kulturne vrijednosti*
- *Prije svega dovođenje prostora u funkciju da ne pripadaju dalje*
- *Korist za bogatiji sadržaj grada Pule. Puno je neiskorištenih, a jedinstvenih lokacija dok Pula vapi za kulturnim i zabavnim sadržajem za građane i turiste.*

- *Novi sadržaji*
- *Da ih se održava*

Završno, citiram ispitanika koji je ostavio komentar na posljednje pitanje o prijedlozima i sugestijama za budućnost pulskih fortifikacija, a koji možda na najbolji način može pojasniti kako se lokalno stanovništvo osjeća prilikom razmatranja o korištenju i budućnosti ovih važnih kulturnih resursa: „*Stanovnici grada Pule sve se više zanimaju za fortifikacije grada i polako počinju shvaćati njenu vrijednost. Vjerujem da bi bilo zainteresiranih koji bi zauzeli utvrde i volonterski počeli sa čišćenjem. Problem je u Ministarstvu koje nije briga za svoju imovinu, a problem je i u Gradu Puli jer ima nekoliko utvrda koje su u njihovom vlasništvu i koje bi mogli dati zainteresiranima na korištenje. Trenutna klima koja vlada oko utvrda sigurno nikome nije motivirajuća, već turbo demotivirajuća. Vratimo se u 90-te godine i Fort Bourguignona koji je organiziranjem evenata elektronske glazbe bio ispred svog vremena. Zlatko Devedžić istjeran je iz Bourguignona (u razloge neću ulaziti) i onda je Bourguignon neko vrijeme propadao jer ga nisu održavali. Potom je dodijeljen Arheološkom muzeju koji ga trenutno koristi kao skladište. O obnovi Bourguignona ili stavljanja u konkretnu funkciju, nije ih briga. Fort Punta Christo - grupa entuzijasta ovu utvrdu održava i čisti već 24 godine. Ove godine nisu dobili dozvolu za rad. Vrlo demotivirajuće za eventualne volontere koji bi htjeli zauzeti utvrde, kada vide primjer Bourguignona i Punta Christa o nemaru vlasnika, onda ne vidim ni trunku motivacije za očuvanje vrijednog kulturnog nasljeđa.“.*

Iz izjave se može zaključiti nekoliko ključnih stvari o trenutnoj situaciji i percepciji upravljanja pulskim fortifikacijama:

1. Rastuće zanimanje za fortifikacije: Stanovnici Pule pokazuju sve veće zanimanje za fortifikacije i počinju shvaćati njihovu vrijednost. Ovo je pozitivan znak da lokalna zajednica prepoznaje značaj tih objekata, što može biti osnova za buduće inicijative za očuvanje i revitalizaciju.
2. Volonterski potencijal: Postoji interes među građanima za volonterizam i aktivno sudjelovanje u čišćenju i očuvanju fortifikacija. Ovaj entuzijazam, međutim, nailazi na prepreke zbog trenutnih problema u upravljanju.
3. Problemi u upravljanju i vlasništvu: Kritika se usmjerava prema Ministarstvu i Gradu Puli zbog nedostatka brige za vlastitu imovinu. Izjava sugerira da bi se mogla

stvoriti bolja rješenja za upravljanje fortifikacijama, kao što je davanje prostora zainteresiranim volonterima ili organizacijama za preuzimanje brige o njima.

4. Demotivacija zbog nemara: Postoji značajan osjećaj demotivacije među volonterima i potencijalnim korisnicima fortifikacija zbog lošeg upravljanja i nemara od strane odgovornih institucija. Primjeri kao što su Fort Bourguignon i Fort Punta Christo ilustriraju kako nedostatak održavanja i potpore može negativno utjecati na volonterski rad i očuvanje kulturne baštine.

5. Neprikladno korištenje objekata: Kritika se odnosi na neprikladno korištenje ili neaktivnost određenih fortifikacija. Primjer Forta Bourguignon, koji je pretvoren u skladište, i Fort Punta Christo, koji je suočen s problemima u dobivanju dozvola za rad, ukazuje na neadekvatno upravljanje i propuste u iskorištavanju potencijala tih objekata.

6. Potreba za promjenom pristupa: Izjava sugerira potrebu za promjenom pristupa u upravljanju fortifikacijama, uključujući aktivnije uključivanje zajednice i entuzijasta, te pružanje jasnijih smjernica i podrške od strane relevantnih institucija.

Općenito, iz ove izjave proizlazi jasna potreba za poboljšanjem u upravljanju i povećanjem suradnje između lokalne zajednice i odgovornih tijela kako bi se osiguralo da fortifikacije ne samo očuvaju svoju povijesnu i kulturnu vrijednost, već i da postanu aktivni i korisni dijelovi zajednice.

ZAKLJUČAK

Revitalizacija fortifikacijske arhitekture, poput Forta Verudela u Puli, predstavlja značajan korak u očuvanju kulturno-povijesne baštine, ali i u unaprjeđenju lokalne zajednice na više razina. Oživljavanje ovih povijesnih građevina ne samo da pridonosi očuvanju identiteta i povezanosti lokalnog stanovništva s bogatom prošlošću, već stvara nove mogućnosti za edukaciju i kulturne aktivnosti. Uz to, revitalizacija fortifikacija ima pozitivan ekonomski učinak kroz razvoj turizma i stvaranje novih radnih mjesta, čime postaje pokretač lokalnog gospodarskog rasta.

Kombinacija povijesnog značaja, kulturne vrijednosti i turističkog potencijala čini revitalizaciju ovih prostora ključnim čimbenikom u izgradnji održive budućnosti za lokalnu zajednicu. Korištenje postojećih povijesnih struktura u turističke, kulturne i obrazovne svrhe smanjuje negativan utjecaj na okoliš, istovremeno promovirajući održivi razvoj.

Kroz provedeno istraživanje, koristeći dostupnu literaturu te ankete/intervju potvrdila se polazna hipoteza se kako je revitalizacija Forta Verudela jedan od uspješnih primjera u praksi te kako pažljivo osmišljen projekt revitalizacije može pridonijeti očuvanju baštine, jačanju lokalnog identiteta i poticanju dugoročnog ekonomskog razvoja.

POPIS LITERATURE

Knjige

1. Afrić Rakitovac, K. Sustainable tourism as a driver for community development. U: Urošević, N., Afrić Rakitovac, K (ur.) Models of valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism (3-28): Juraj Dobrila University of Pula, Pula, 2017.
2. Antolović, J., Očuvajmo kulturnu baštinu, Vodič za pripremu i provedbu projekata očuvanja kulturnih dobara, Hadrian d.o.o., Zagreb, 2008.
3. Dujmović, M., Kultura turizma, Sveučilište Jurja Dobrila u Puli, Pula, 2014.
4. Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, svezak 6, 2004.
5. Jelinčić, D.A., Abeceda kulturnog turizma. Meandarmedia. Zagreb, 2008.
6. Jelinčić, D.A., Priručnik za održivost kulturne baštine, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2022.
7. Krstić, B., Spomenička baština – svjedočanstvo i budućnost prošlosti, Synopsis, Sarajevo, Zagreb, 2010.
8. Maroević, I. Kulturna baština između globalnog i nacionalnog – umjetnička djela kao povezujući čimbenik. U: M. Pelc (ur.) Zbornik prvog kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Institut Za povijest umjetnosti, Zagreb, 2004.
9. Maroević, I., Sadašnjost baštine, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 1986., str.19.
10. Marasović, T., Kulturna Baština 1, Veleučilište u Splitu, 2001.
11. Petrić L., Upravljanje tur. destinacijom : načela i praksa, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Split, 2011.

Znanstveni radovi

1. Afrić Rakitovac, K., Sustainable tourism as a driver for community development. U: Urošević, N., Afrić Rakitovac, K (ur.) Models of valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism (3-28) Pula: Juraj Dobrila University of Pula, 2017., str.16.
2. Afrić Rakitovac K., Urošević N., Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism, Management, University of Primorska, Faculty of Management Koper, vol. 12(3), 2017., str. 204.
3. Grbić, J., Etnicitet i razvoj. Ogljed o etničkom identitetu i društvenom razvoju, Etnološka tribina 23/161993., str. 66.
4. Mavar, Z., Prilog identifikaciji i zaštiti arhitekture fortifikacija na prostoru Hrvatske (u Hrvatske obalne utvrde u 19 i 20. stoljeću, Povijesni arhiv Split, 1993., str. 17.
5. Obad Šćitaroci, M., Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa u kontekstu istraživačkog projekta Urbanizam naslijeđa, Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa, zbornik radova, Zagreb , 2017. , str.12.
6. Razović, M., Obilježja ponude kulturnog turizma dalmatinskih županija. Acta turistica nova, 3 (1), 2009., str. 137-162.
7. Urošević, N., Models of valorisation of the common European heritage of Pula and the Brijuni Islands, str. 37.
8. Von Rohrscheidt, A. M., Adaptation of fortress-type sites for cultural tourism, "IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology", Vol. 13, no. 2 (2013), pp. 38-55, str. 43.

Publikacije

1. Mavar, Z., Katalog austrougarskih fortifikacija - Tvrđava Pula, Fort Verudela, Aquarium Pula, Ministarstvo kulture RH, Hrvatski odbor ICOMOS-a, Pula - Zagreb 2007., str. 4-5.
2. Smjernice za uključivanje građana u valorizaciju povijesnih lokaliteta, Dokument D.T1.5.4, Interreg, 2014., str.8.
3. Murovec N., Kavas D., Strategija upravljanja kulturnom baštinom korištenjem k industrije, Interreg central Europe, str. 30
4. ICOMOS (2020) Icomos Guidelins on Fortifications and Military Heritage, GA 2021 6-1, Ver. 04/30/2020, str. 2 i 5.

Članci

1. Urošević, N., Pula u mreži europskih gradova s austrougarskim fortifikacijama, Glas Istre (19.12.2024.)

Internet izvori

1. <https://www.visitmestre.com/listing/fort-marghera>; (pristupljeno 30.8.2024.)
2. <https://www.ecodry.eu/references/utvrda-suomenlinna-unesco-lista-svjetske-bastine>; (pristupljeno 30.8.2024.)
3. struna.ihjj.hr/naziv/obnova/5521/; (pristupljeno 4.9.2024.)
4. www.enciklopedija.hr/clanak/utvrde; (pristupljeno 11.8.2024.)
5. hr.wikipedia.org/wiki/Utvrдно_graditeljstvo; (pristupljeno 28.8.2024.)
6. forte-cultura.com/en/cultural-heritage-fortress-monuments/history-of-fortress-construction (pristupljeno 20.8.2024.)
7. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (pristupljeno 4.9.2024.)
8. <https://istraction.com/pula-fortification-tour/> (pristupljeno 3.9.2024.)
9. <https://hjp.znanje.hr/> (pristupljeno 3.9.2024.)
10. <https://dalmatinskiportal.hr/energija-i-ekologija/plemenito-utociste-spasavaju-se-plemenite-periske-u-hrvatskoj/139195> (pristupljeno 4.9.2024.)
11. <http://www.amicidicastelvecchio.it/> (pristupljeno 5.9.2024.)
12. <https://zamek.malbork.pl/en/home/> (pristupljeno 3.9.2024.)
13. <https://kadei.hr> (pristupljeno 16.6.2024.)
14. <https://5dculture.eu/about> (pristupljeno 3.9.2024.)
15. <https://kompaskazesrbija.rs/3d-virtualane-ture/> (pristupljeno 3.9.2024.)

Interna dokumentacija Aquariuma Pula

PRILOZI

Popis slika

Slika 1. Održavanje koncerta u Fort Bourguignonu	20
Slika 2. Festival Outlook u Fortu Punta Christo	21
Slika 3. Prikaz revitalizirane fort Verudele iz zraka, 2018.	24
Slika 4. Odnos zatečenog stanja 2002. i akvarijski postav 2024.	25
Slika 5. Rekonstrukcija krovništva Fort Verudele	28
Slika 6. Manifestacija puštanja morskih kornjača	34
Slika 7. Dio postava „Galleriona“	35
Slika 8. Utvrda u Malborku	40
Slika 9. Tvrđava sv. Ivana	41
Slika 10. Storytelling šibenske tvrđave Barone	45
Slika 11. Aplikacija „Exploring Hadrian's wall“	47
Slika 12. Životna dob ispitanika	47
Slika 13. Kako ocjenjujete stanje fortifikacijske baštine grada Pule?	49
Slika 14. Koji bi po Vam bio najoptimalniji model upravljanja fortifikacijskom baštinom grada Pule?	51

SAŽETAK

Fortifikacijska baština odnosi se na povijesne i kulturne aspekte vojnih građevina i utvrđenja korištenih za obranu i zaštitu u prošlosti. Nažalost, većina fortifikacijske baštine je danas u zapuštenom stanju i bez namjene. Modeli revitalizacije kulturnih objekata uključuju strategije za obnovu i oživljavanje prostora ili građevina, s ciljem očuvanja njihove povijesne i kulturne vrijednosti dok se prilagođavaju suvremenim potrebama. Ovi modeli mogu varirati ovisno o vrsti objekta, njegovom stanju, kulturnoj i povijesnoj važnosti te planiranoj namjeni.

Postoje pozitivni primjeri u praksi, od kojih je jedan i revitalizacija Forta Verudela i njegova prenamjena u turističku atrakciju, Aquarium Pula. Ova revitalizacija je plod vizije znanstvenice i poduzetnice Milene Mičić koja je okupila brojne entuzijaste i stručnjake na polju fortifikacijske arhitekture te je vlastitim sredstvima stvorila dodatnu vrijednost turističkoj ponudi grada Pule.

Kombinacijom različitih faktora i dionika nužno je djelovati na buduće revitalizacijske projekte. Razmjenom iskustava i znanja nužno je na primjeren način fortifikacijsku baštinu uključiti u turističku ponudu i oblikovati kao turistički proizvod. Razumijevanje fortifikacijske baštine nekad i danas pomaže nam u shvaćanju njenog razvoja, značaja te načina očuvanja i prilagodbe tih objekata u suvremenom kontekstu.

Ključne riječi: fortifikacija, revitalizacija, valorizacija

SUMMARY

Fortification heritage refers to the historical and cultural aspects of military buildings and fortifications used for defense and protection in the past. Unfortunately, most of the fortification heritage is today in a neglected state and without a purpose. Models of revitalization of cultural objects include strategies for the restoration and revitalization of spaces or buildings, with the aim of preserving their historical and cultural value while adapting to contemporary needs. These models may vary depending on the type of building, its condition, cultural and historical importance, and planned purpose.

There are positive examples in practice, one of which is the revitalization of Fort Verudela and its conversion into a tourist attraction, Aquarium Pula. This revitalization is the result of the vision of the scientist and entrepreneur Milena Mičić, who gathered numerous enthusiasts and experts in the field of fortification architecture and created additional value to the tourist offer of the city of Pula with her own resources.

It is necessary to act on future revitalization projects by combining various factors and stakeholders. Through the exchange of experiences and knowledge, it is necessary to appropriately include the fortification heritage in the tourist offer and shape it as a tourist product. Understanding the fortification heritage once and today helps us in understanding its development, significance and ways of preserving and adapting these objects in the modern context.

Keywords: fortification, revitalization, valorization